

RÊVEBERIYA XWESER

LI BAKUR Û ROJHILATÊ SÛRIYEYÊ

DESTEYA PERWERDE Û FÊRKIRINÊ

WÊJEYA KURDÎ AMADEYÎ

3

2019/2020

WÊJÛYA
KURDÎ
AMADEYÎ 3

2019/2020

AMADEKAR

Ev pirtûk ji aliyê Komîteya
Wêjeya Kurdî ve hatiye
amadekirin.

LÊVEGER

- Komîteya Şopandinê
- Komîteya Fotoşopê
- Komîteya Redekyê

Ev pirtûk ji aliyê Saziya Minhacan
ve, wek pirtûka wanedayînê, ji bo
dibistanan hatiye pejirandin.

NAVEROK

BEŞA YEKEM	7
REWŞA WÊJEYA KURDÎ DI SEDSALA 18 Û 19'AN DE	8
HECÎ QADIRÊ KOYÎ.....	11
PÊŞKETINA WÊJEYA KURDÎ DI SEDSALA 19'AN DE	18
MESTÛRE ERDELAN-KURDISTANÎ	21
ŞÊX RIZA TALABANÎ	26
PÎREMÊRD-TEWFÎQ SILÊMANÎ	31
ŞANO	36
DIBISTANA NATURALÎZM.....	43
WEFAYÎ.....	44
BEŞA DUYEM	53
DÎROKA WÊJEYA KURDÎ LI YEKÎTIYA SOVYETÊ	57
WÊJEYA KURDÎ YA NÛJEN LI YEKÎTIYA SOVYETÊ	59
EREBÊ ŞEMO	63
ROMAN	66
QENATÊ KURDO.....	71
CASIMÊ CELÎL	75
ORDÎXANÊ CELÎL.....	78
CELÎLÊ CELÎL.....	81
EMÎNÊ EVDAL.....	84
BEŞA SÊYEM	87
REWŞA KURDAN PIŞTÎ HILWEŞANDINA IMPERATORIYA RÛSÎ Û OSMANÎ	88
WÊJEYA KURDÎ PIŞTÎ ŞERÊ CÎHANÎ YÊ YEKEM LI ROJAVAYÊ KURDISTANÊ	92
CELADET ELÎ BEDIRXAN	95
KAMÎRAN ELÎ BEDIRXAN.....	99
CEGERXWÎN.....	104

OSMAN SEBRÎ	108
QEDRÎCAN	111
SEYDAYÊ TÎRÊJ	114
MÛSA ENTER	117
BEŞA ÇAREM	121
FRANZ KAFKA	122
NECÎB MEHFÛZ.....	125

BEŞA YEKEM

Serdema dawî ya klasîka kurdî

-
1. Rewşa wêjeya kurdî di sedsala 18 û 19`an de
 2. Hecî Qadirê Koyî
 3. Pêşketina wêjeya kurdî di sedsala 19`an de
 4. Mestûre Erdelan-Kurdistanî
 5. Şêx Riza Talabanî
 6. Pîremêrd-Tewfîq Silêmanî
 7. Şano
 8. Dibistana Naturalîzm
 9. Wefayî
-

REWŞA WÊJEYA KURDÎ DI SEDSALA 18 Û 19`AN DE

Weke tê zanîn, civakîbûyîna neteweya kurd ji demên pir kevn ve pêk hatiye. Ji berê ve xwedî nivîs û çandê ye. Bi neteweyên din re mil bi mil, ji bo pêşxistina wêje, çand û zanista xwe gavên girîng avêtine.

Lê belê piraniya cih û warên wan ên dîrokî, ji ber derbasbûna demê û guhartinên li cîhanê, bi taybetî piştî hatina islamê, ji holê hatine rakirin.

Beşa Tewratê ya bi zimanê Hexamnişînî hatiye nivîsîn; li ser zagon, xwendin, nivîsîn û çanda Medan axiviye. Li gorî van belgeyan, derdikeve holê ku li Kurdistanê nivîsîn, xwendin, rojname, dadgeh û dadgerî hebû. Her wiha, xwediyê ziman, wêje, zanyarî û çandê bû û çavkaniya pêşketinê ya çand û hûnerê bû. Ev çand û wêjeya kevnar, her çiqas bi gelek pêlên pişafirin û qirkirinê re rû bi rû mabe jî, ji bo ku xwe biparêze, her tim di nava hewldanan de bû.

Pêşketinên wêjeya kurdî ya li bajarên mezin ên Kurdistanê, yê weke; Amed, Bedlîs, Wan û bajarên din ên ku kurd tê de dijîyan, ji aliyê ol, tore, dezgehên civakî, tenduristî, pîşesaziya ji aliyê çandî, bazirganî û sazûmaniya hunerî ve, gihandine asteke bilind a pêşketinê.

Ev yek jî, diyar dike ku gelê Kurd, di asta çand û wejeyê de, gavên mezin avêtine. Bi taybetî, li bajarên Xan û Mîran, mizgeft, dibistan, fêrgeh û wanexane, ji sedsala 19`an û pê de pêş ketine. Mirovên zana û zanyar, ji nava van wanexaneyan derketine holê. Di van wanexaneyan de zanistên xwedanasiyê, cîhanasiyê û wêjenasiyê, bi nivîsandinê ve dihatin fêrkirin.

Bi vê boneyê, gelek mele û pîrên kurdan ên ji sedsala 19`an û pê de, xwedî çandê wêjeyî ya kurdewarî ne. Pêşketina vê rewşê, nîşan dide ku li Kurdistanê, êdî li hemberî dagirkeriyê dema serhildanên gel hatiye û divê çanda gelê Kurd pêşvetir biçe û derfetên derketina huner û wêjeyê bîn afirandin. Ev sedsal, bûye destpêkirina pêşxistina wêje û serhildanên gelê Kurd.

Di van sedsalan de, di nava wêjeya kurdî de, gelek guhertin çêbûn, hem ji aliyê bîrdozî û hem jî di aliyê nivîskî de û rêbazê wêjeyî yê wê demê ber bi guhertinê ve çû, êdî gelê Kurd digihêje astekê ku xwe ji bîrdoziya klasîkê, ango derwêşiyê rizgar bike û ber bi hizreke netewî ya nûjen ve biçe, ji aliyê gelek wêjevanan ve, hewldan pêk tînin, em bînin bîra xwe; ku çawa Ehmedê Xanî cara yekem hişmendiya netewî daye pêş, lê wî bi xwe nikarîbû xwe ji klasîkê rizgar bike. Gelê Kurd di nava qirkirinê re, derbas dibe û pê re jî êş û azarên gelê Kurd pir dibin û wêjeya wî dipişkive. Di vir de em dikarin pêşengên wêjeya nûjen bi we bidin nasîn û xala ku guherîn tê de çêbûye di dîroka wêjeya kurdî de, yan jî wêjevanên ku serkêşiya wê kirine, bidin nasîn, ku yek ji wan wêjevanê bi nav û deng **Hecî Qadirê Koyî** ye.

Di vê serdemê de, helbestvanê bi nav û deng ê bi navê **Nalî Şarezûrî** wekî helbestvanê dawî yê serdema klasîka kurdî tê nasîn, hin lêkolîner û wêjevan jî wî wekî xala guherînê ya ber bi nûjenî û romantîzmê ve, dibînin. Lê di rastiya de, wêjevanê ku herî bandor li wêjeyê kiriye û doza xwendina bi zimanê dayîkê, nûjenî, netewperwerî û xwerizgarkirina ji qeyd û bendên derwêşiyê, kiriye **Hecî Qadirê Koyî** ye.

Lêkolîn

Nalî Şarezûrî lêkolîn bike û guherînên di sedsala **18** an de çêbûne bîne ziman.

HECÎ QADIRÊ KOYÎ

Navê wî yê rast "Evdulqadir kurê Mele Salih kurê Mele Ehmedê Gewre ye. Bi navê Hecî hatiye nasîn; ev jî ne ji ber çûyîna hecê ye, lê ji ber ku ew di meha heciyan de, jidayîk bûye. Di nava gelê Kurd de, wekî Ehmedê Xanî yê duyem hatiye nasîn; ji ber ku di nava gel de, mirovekî netewperwer û welatparêz bû.

Hecî Qadirê Koyî, di nava gelê Kurd de, helbestvanekî netewperwer e, di sala **1816** an de, li gundê Gorqereçê yê li başûrî rojavayê bajarê Koyê yê li Başûrê Kurdistanê dikeve, jidayîk bûye. Ew hîn zarokê nav pêçekê ye, bavê wî koça xwe ya dawî dike, dayîka wî jî berê xwe ji neçarî dide bajarê Koyê cem kurxalê wî Mele Ehmed û li ber destê wî fêrî xwendinê dibe. Piştî ku dayîka wî jî koça dawî dike, kurxalê wî xwedîkirina Qadir digre ser milê xwe û li gelek bajarên mîna Serdeşt, Şino û Sablaxê xwendina xwe didomîne û di sala **1862** yan de, bawernameya xwe ya **12** zanistan bidest dixê.

Zanista feqetîya islamê xwendîye û wekî feqe û mele li gelek bajarên mîna Hewlêr, Serdeşt, Şino, Silêmanî û hwd geriyaye. Li her bajarekî li gel melayê zana maye û ji zanista wî sûdwegirtiye, paşê vedigere Koyê, li bajar çûna Stenbolê bala wî dikêşe û di serê wî de dimîne, bi Keyfî Ciwanroyî re dikeve rêya Stenbolê û berê xwe dide bajar, li Stenbolê dibe mamosteyê Malbata Bedirxan Paşa û di mala Bedirxan Paşa de, berhema Ehmedê Xanî ya "Mem û Zînê" nas dike û dixwîne... hûnandin û ristina wî, pir bala wî dikêşîne , bîr û bawerîya welatperwerî û netewperwerîya Ehmedê Xanî di hişê wî de rûdinê, bi vê yekê jî ew dibe xemxurê neteweya xwe. Helbestên xwe der barê rewşa gel û paşketina wî de dinivîse, şerê desthilatîya Osmanî,

beg, axa, pîr û şêxên Kurdan ên ku gel bindest kirine dike. Di helbestên xwe de mîna Ehmedê Xanî berê xwe dide ronîkirina gelê Kurd, şîretan li wan dike ku berê xwe bidin xwendinê, di şerê azadiyê de yekbin û raberî hev şer nekin. Vê rewşê di helbesteke xwe de diyar dike û dibêje:

"Heta ku li hev neyên qebîleyên Kurdan

Her wê wiha bibin xerabemal

Hemû cîhan mezin û biçûk

Xemiliye bi milkekî wekî bûk

Yekberg in, yekziman û yekreng

Bê xeybet û bê 'eyb û 'ar û bê deng

Cîhan bi tirên dixwin û didin

Her çî merema wan e, dikin

Her Kurd in, bi tenê bi pakî merd in

Pamalî zeman e, mehsûsî Kurd in

Her mane bê deng û mezlûm

Mîna erdê xerabe, zarokên me'sûm"

Hecî Qadirê Koyî; hemû jiyana xwe ya mayî li Stenbolî derbas kir û di sala 1895`an de koça xwe ya dawî kir û li goristana Qerece Ehmed, bi axê hat spartin.

Hecî Qadirê Koyî di asîmanê wêjeya kurdî de, wekî heyveke bironî ye. Di ciwaniya xwe de, dest bi ristîn û nivîsandina helbestan kiriye, di ristina helbestên xwe de berê xwe daye hemû tiştî û di her aliyî de helbest nivîsandîye; dildarî, ayînî, civakî, pîrozî û hwd, lê armanca wî ya bingehîn, şîretkirin û hişyaririna gel bû.

Rêbaza wî ya nivîsandina helbestan; rêbaza klasîk bû. Bi piranî ji berhemên Kurdî û Nalî hez dikir û hemdemê wan bû.

Gelek helbestên wî yên bi terz û şêweyê nûjen hatine nivîsandin, hene ku naveroka wan jî li gorî rêbaza wî ya klasîk ji hev cuda ne. Ev nûjeniya ku di helbestên Hecî de rû dide, li sedemên erdnîgarî û nûjeniya ku di sedsala 19`an de li bajêr

derdikeve, vedigere. Ji ber vê yekê jî Hecî Qdir wekî xala guherîna ber bi hizrê netewî û nûjeniyê ve, tê nasakirin.

Di vir de em têdigihêjin ku Hecî Qadir dîroka Kurdistanê nas dike, şopa Ehmedê Xanî berdewam dike, berê gelê Kurd dide hizrandina ku çawa xelk welatê wan li hev du par dikin û di hişyarkirina gel ji aliyê wêjeya wî ve, roleke pir girîng dilîze dema ku bala gel dikêşe ser dengbêj û wêjevanên wî. Bi vê yekê re şerpezeya gelê Kurd jî diyar dike û banga yekîtiyê dike ku gelê Kurd êdî ber bi serxwebûna xwe ve biçê. Di vir de, em Hecî Qadirê Koyî weke pireke di navbera klasîk û nûjeniyê de, binav dikin, tevî ku rêbazê nivîsandina wî hîn jî klasîk e, lê di aliyê bîrdozî de guherînên mezin ava kir û ji wêjeya nûjen re bû bingehêkî giranbuha.

Helbesta her Kurd e li nava hemû millet

**Her Kurd e li nava hemû millet
Bê behre ji xwendin û kitabet**

**Bêgane ji tercumeya zimanî
Esrarên kitêbên xelkê pê dizanî**

**Yekser alim, mezin û biçûk
Nexwendine qet herfên Kurdî**

**Estadê xetên ji van her sêyan e
Wekî gund zimanê xwe nizane**

**Mumkîn e der here ji binçengî
Heta reqem û xeta Frengî**

**Bo çi kifirê bi zimanê me nûsîn?
Miletê bê kitêb û bênûsîn**

**Xeyrî Kurdan tune li rûyê zemîn
Qazî, nesir û muftiyên nizam**

**Wê te bigihên ta medres û alim
Bo nesîheyê zimanê Kurdan e
Şiîra min delîl û birhan e**

Pirsên Nirxandinê

1. Sedema guhertina ku di helbestên Hecî Qadirê Koyî de çêbû, rave bike.
2. Rêbaza romantîzmê di kîjan salê de derket holê û li ser çi binge hî hate avakirin? Şîrove bike.
3. Hecî Qadirê Koyî bi kîjan helbestvanî bandor bûbû û rêbaza helbestên wî çawa bû?
4. Vê helbestê bi awayekî kurt û li gorî têgihiştina xwe şîrove bike:

"Hakim û mîrên Kurdistanê

Her ji Botan heta Baban

Yek bi yek hafizên Şerîetê bûn

Seyid û şêxên qewm û millet bûn

Seyid û şêx ji tirsan wan

Ew ku mirin, rê kete ber wan

Seyr bike çawa bûne pûş û agir û nift

Yek li vî aliyê rû dike ber bi Ecem

Yên din li wî aliyê dibin dijminên hev"

AGAHIYÊN WÊJEYÎ

Pîvana (Pêlawaz): Pîvaneke li ser bingehên, dirêjê û kurtê, vekirin û girtina kêteyan çêdibe.

Di pîvana pêlewazê de kêteyên rêzikan ên beramberî hev, wekhev in. Her wiha, ger kêteya destpêkê ya rêzika yekem dirêj be, kêteya yekem a rêzika duyem jê dirêj e.

Kêteyên girtî: bi tîpa dengdar bi dawî dibin.

Kêteyên vekirî: bi tîpa dengdêr bi dawî dibin. Ew jê dibin du beş:

- a. Kêteya vekirî ya dengdirêj: Bi tîpa dengdêra dengdirêj, bi dawî dibe.
- b. Kêteya vekirî ya dengkurt: Bi tîpa dengdêra dengkurt, bi dawî dibe.

Têbînî: Di pîvana rêzbendê de;

- Ger kête, bi tîpa dengdêr a (kurt) dawî lê were; vekiriye û xal (.) tê bikaranîn.
- Ger kête, bi tîpa dengdar dawî lê were; girtiye û xêzik (-) tê bikaranîn.
- Kêteya dawî, her dem girtî tê jimartin û xêzik(-) tê bikaranîn.
- Ger kêteya vekirî, bi tîpa dengdêra dengdirêj dawî lê hatibe; dîsa bi xêzikê (-) tê nîşankirin.

Mînak:

Dilberê îro seher avête cergê min du dox
Yek li sîne, yek li dil da lew ji min tên ax û ox

Dil be rê î ro se her a
- . - - - . - -
vê te cer gê min du dox
- . - - - . - -
Yek li sî ne yek li dil da
- . - - - . - -
Lew ji min tên ax û ox
- . - - - - -

❖ **Kîteyên vekirî û girtî yên malikên li jêr, bi xêz û xalê diyar bike.**

"Ji remza dîlberê dîsa, Li min batî vejîn derd e
Di libsê tariyê min dî, xuya bû ew siyah cerd e"

"Ji narû nûrê teqdîsê, tecela kir li min dîsê
Li ser textê xwe Belqîsê, hilanîn bê hîcab perde"

PÊŞKETINA WÊJEYA KURDÎ DI SEDSALA 19`AN DE

Weke tê zanîn, civakîbûyîna netewa kurd ji demên pir kevn ve pêk hatiye. Ji berê ve kurd xwedî nîgar, nivîs û çandê ne. Bi netewên din re mil bi mil, ji bo pêşxistina wêje, çand û zanista xwe gavên girîng avêtine. Lê belê piraniya cih û warên wan ên dîrokî, ji ber derbasbûna demê û guhartinên li cîhanê, bi taybetî piştî hatina islamê, ji holê rabûne. Li ser wêjeya kurdî ya kevnar, gelek wêjevanan nêrînên xwe diyar kirine.

Di dawiya sedsala 18`an de, ji ber sedema kêmbûna şerê di navbera Sefewî, Osmanî û dewletên Ewrûpî de, di encama xwevehesîna Osmaniyan û jidestdana gelek herêmên di bin destên wan de, êrîşên xwe li ser Kurd û herêmên wan zêde kirin. Êdî çand û wêjeya gelê kurd bi qirkirinê re rû bi rû ma, ji bilî guherînên demografîk ji hêla Osmaniyan ve ku li ser Kurdan û netewên din hate pêkanîn, ev jî bû sedema ku wêjevan û nivîskarên kurd ji welat derkevin an jî surgun bibin, ên ku hatin girtin û yên ku hatin kuştin, ku piştî çewisîna serhildana Bedirxaniyan, qirkirina li ser gelê kurd xurtir bû û ji aliyê Osmaniyan ve, vê biryarê didin ku malbata Bedirxaniyan ji welatê wan surgun bikin, êdî wan surgunî Stenbolê dikin û di dibistanên bi navê êlan ên bi hişmendiya Osmanî, perwerde dibin. Tevlî hewildanên wêjeya kurdî ku xwe ji hişmendiya klasîkê rizgar bike, hîn jî perwerde di dibistanên olî de, dihat dayîn, tevî ku ewqas êrîş û dagirkerî bi ser gelê Kurd de dihati;hestên netewî li cem gelê kurd gurtir bû û hewildanên serhildanan nehatin rawestandin.

Mînak:

Serhildana Evdulrehman Paşayê Baban (1806), Serhildana Mîr Muhemed Paşayê Rewanduzî (1834 - 1837), Serhildana

Bedirxan Beg (1842 - 1848) û Şêx Ubeydulahê Nehrî li bajarê Şemzînanê (1880).

Piştî ku serhildana Bedirxan Beg bi bin ket, êdî li Stenbolê ew kesên ku sugun bûbûn di dibistanên Osmaniyan de, perwerdeya xwe berdewam kirin û rê li ber pêşketinên girîng ji aliyê wêjeyê ve hate vekirin û gelek zanyarên bi nav û deng derketin, mîna Miqdad Midhet Bedirxan. Ev dem wisa derbas dibe ta ku digihêje derketina ciwanên kurd ên mîna Celadet Elî Bedirxan, Nûrî Dêrsimî, Kamîran Bedirxan... û li Rojavayê Kurdistanê, Şam, Misir û Libnanê geriyane, vê rewşê ta derketina rojnameya kurdî ya yekem a bi navê "**Kurdistan**" bi rêveberiya Miqdad Midhet Bedirxan ve li Qahîraya paytexta Misrê, di sala 1898`an de bi zimanê turkî û kurdî yê bi tîpên erebî, derket. Bi derketina vê rojnameyê re wêjeya kurdî jî bi pêş ket, her çiqasî rastî gelek astengiyên mîna dûrbûn û belavkirina weşanan jî dihat, lê hebûn û pêşketina xwe berdewam kir û bû navgîna yekem a ragihandinê ku tê de êş û azarên gelê Kurd û rewşa wan a ku tê re derbas dibin, tanî zimên û hişmendiya netewî û kurdewarî di nava gelê kurd de li pêş xist.

Mirov dikare bibêje ku di wê demê de, di dema qedexeya zimanê kurdî û pergala tirkîtiyê ya ku li ser gelan dihat sepanandin û bi taybet gelê Kurd, rojnameya Kurdistan bû çavkaniya şoreşa gelê kurd li dijî dagirkeriyê.

Pirsên Nirxandinê

1. Çima Rojnameya Kurdistan, zêde hebûna xwe berdewam nekir û ji Misrê ber bi Cinêvê ve çû?
2. Bi çi rengî wêjeya şoreşgerî derket holê û armanca wê çi bû?
3. Çima Kurdên ku bi serhildanan radibûn, piştî şkandinê ji welatê xwe surgun dibûn?

MESTÛRE ERDELAN-KURDISTANÎ

Ev jina helbestvan, nivîskar û dîroknasa yekem a ku dest bi nivîsandina dîrokê kiriye, ev helbestvana ku bi navê Mahşeref tê nasîn wekî stêrkeke geş di asîmanê kurdevariye de diteyise; Mestûre ye û Mestûre Kurdistanî nasnavê wê ye.

Mestûre Erdelanî di sala 1804`an de, li bajarê Sinê yê Rojhilatê Kurdistanê, jidayîk bûye û di sala 1848`an de, li bajarê Silêmaniyê yê Başûrê Kurdistanê koça xwe ya dawî kiriye û li goristana Girdê Seywan, ew spartine axê.

Ji ber ku wê yekemîn pirtûka dîrokê ya bi navê "Dîroka Erdelan" nivîsandiye, wekî helbestvan, nivîskar û dîroknasa jin a yekem tê nasîn.

Mestûre Erdelanî: Navê wê yê rast; Mahşeref xan e. di malbateke dewlemed û desthilatdar de, mezin bûye. Navê bavê wê Ebûl Hesên Begê Qadirî ye. Ew li ber destê bavê xwe fêrî xwendin û nivîsandinê bûye her wiha fêrî zimanê kurdî û farisî jî bûye. Xesroxan, serwerê Erdelanê yê wê demê, hevjinê wê bû, piştî ku Xesroxan koça xwe ya dawî dike, serweriya Erdelanê dikeve bin kontirola Qaçaran û ji ber êrîşên wan, Mestûre û malbata xwe koçî Silêmaniyê ya di bin serweriya Baban de ye, dibin û li wê derê bi cih dibin.

Mestûre bi qasî ku di helbestvaniya xwe de jineke bihêz bû; di bawermendiya xwe de jî xwedî rêz bû. Di jiyana xwe 20 heraz malik, Bi zimanên erebî, farisî û kurdî nivîsandine. Lê mixabin dîwana wê ya helbestan, bi sedema nakokî û qeyranên di nava mîrekiya Erdelanê de, wenda bûye.

lê Kesekî bi navê "Şêx Yehya" hewldaneke mezin da, ku dikarî bû, nêzî **1000** malikên wê berhev bike û di bin navê "Dîwan Mah Şerefxanimî Kurdistanî" de, di sala **1925** an de, li Tehranê çap bike. (Di hin çavkaniyan de tê gotin ku **2000** malikên wê hatin berhevkerin û çap bûne). Di gel helbestvaniyê de jî wekî dîroknas û dîroknivîs hatiye nasîn ku pirtûkeke bi navê "Dîroka Erdelan" nivîsandiye û di sala **1946** an de, li Sinê ji aliyê "Nasir Azadpûr" ve, hatiye çapkirin. Her wiha pirtûkeke olî bi navê "Şerî'eta islamê" nivîsand. Ji xwe Mestûre bawernameya 12 zanistan bidestxistiye û pirtûkên wê hûrbînî û lêkûrbûna wê der barê ol û dîrokê de. diyar dikan.

Der barê hevjinîya xwe bi Xesroxan re, di pirtûka Mîrekên Erdelanê de, wiha tê gotin: "Xesroxan, demekê ji bav û apanê wê tengezar bûbû û ji bo dilê wan xweş bike û aştiyê bi wan re bike; Mestûre wekî hevjin ji xwe re aniye". Li ser vê hezkirinê jî Mestûre di helbesteke xwe de wiha dibêje:

**"Ji bilî ser təkiliya wî min awir tune ye
Jixwe ji bilî wî min fikir tune ye
Her çiqas hinaseya min ne li bîra min be, ji wî û min
Ji bilî hinaseya sar min tune ye"
Bextewar im li ber dûrbûna bejna wî ya bedew
Ji bilî xema wî, qet min xemgînî tune ye"**

Berhemên Mestûre Erdelan:

1. Dîwana Mestûre
2. Mêjûya Erdelan
3. Şerî'eta Islamê

Helbesta Mestûre Kurdistanî

Xusrewim wehar, xusrewim wehar

Ya şa nebûwe, îmsal newehar

Ber neyan we ber gulan ce gulzar

Nekro dirext şikofe îzhar

Ne sehn çemen newano bulbul

Henî ne nîşo jale ne rûyî gul

Nîlûfer ta heşr ber ne yoce aw

Ce rûy gul surx nekêşû gulaw

Wate: Ey Xusrew! Ey Xweda, bila îsal bihar neyê û dar û ber nebişkivin. Bila bilbil li mêrg û çîmenan awazan nebêje û li ser gul û şaxên daran rûnenê! Nîlûfer jî ta roja dawî û axretê di nava avê de şîn neyê û dernekeve!

Pirsên Nirxandinê

1. Mestûre Erdelan di demeke çawa de, dijiya? Binirxîne.
2. Piraniya helbestên xwe li ser çi gotiye?
3. Jineke ku di temenê 44 salî de, koça xwe ya dawî kiribe, 20.000 malik, pirtûkeke dîrokî û yeke olî nivîsandibe tu vê jinê çawa dibînî? Binirxîne.

AGAHIYÊN WÊJEYÎ

Pîvan: Ji pîvana peyvên ku ji bo pêkanîna ahengê tê bikaranîn re **pîvan** tê gotin.

Pîvana kîteyî: Pîvana ku xwe dispêre wekheviya kîteyên rêzikên helbestê.

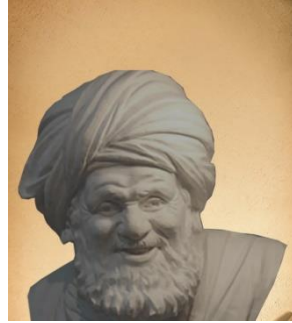
Tu jî, pîvana her du malikên li jêr a kîteyî diyar bike.

**"Ey Dîlbera gerden zerî
Wey nazika dêm qemerî
Qamet ji mûma fenerî
Wêran ez im, malim xirab"**

Feqiyê Teyran

ŞÊX RIZA TALABANÎ

Şêx Riza Talabanî; li gundê Çirîxê yê bi ser navçeya Çemçemalê ya herêma Kerkûkê ve, di sala **1842**`yan de ji dayîk bûye. Navê bavê wî; Ewdulrehman e, ku ji êla Talabaniyan e. Li ber destê bavê xwe; fêrî xwendin û nivîsandinê bûye, her wiha fêrî zimanê farisî, erebî û tirkî jî bûye. Di ciwantiya xwe de ,berê xwe

daye dibistana Kerkûkê, demekê li cem Hecî Seyîdê Hilmîzade maye û fêrî rêzimana erebî jî bûye, paşê berê xwe dide Silêmaniyê mijûlî xwendina fiqha islamê dibe û di **25** saliya xwe de, berê xwe daye Stenbolê û dawîya jiyana xwe li Bexdayê derbas dike. Piştî du salan ji Stenbolê vegehiyaye û nas dike ku bavê wî koça dawî kiriye û mîrateya bavê wî ketiye destê birayê wî "**Elî**" û tiştêkî nade wî; ji bajêr derdikeve û berê xwe dide xalê xwe Xefûr ê li Kerkûkê dimîne, demekê li wir dimîne. Ji xwe, ew ji şêxan û pismamên xwe zivêr dibe, rewşa jiyana xelkê bajarê Kerkûkê bi wî xweş nayê, di helbestên xwe de şerê wan dik

û ji ber vê sedemê di sala **1901** ê de, diçe Bexdayê û li wê derê dimîne, heta sala **1910**`an ku koça xwe ya dawî li wir dike û li gor daxwaza wî, li Goristana Şêx Ewdulqadirê Geylanî, ew spartine axê.

Li ser çar zimanan (tirkî, erebî, kurdî û farisî) xwendiyê û lêkolîn kiriye û bûye şarezayê van zimanan, bi van her çar zimanan jî helbest nivîsandiyê, ev jî zîrekî, şarezaya û jêhatîbûna wî ji me re diyar dike.

Şêx Riza; pir ji helbestvanên Kurd hezkiriyê û piraniya dema xwe di xwendina helbestên wan de, drbas kiriye; ji wan gelek

sûd wergirtiye, di ristin û hûnandina helbestê de pir jîr û zana bû û ew wekî hosta û şasiwarê helbestê tê nasîn. Ji xwe li gel vê yekê jî di ristina helbestan de, roleke wî ya berz û bala hebû, li aliyekî din jî di nivîsîna helbestên evînî û dildarî de jî xwedî hestên geş û hişyar bû.

Naveroka helbestên Şêx Riza bi piranî gilîkirin û gazinên ji derd, xemên dildariyê, bêkedî, bênirxî û nedilsojiya yara wî ne, ji hin kesên din jî giliyên wî hebûn. Dema ku temenê wî mezin dibe û cîhanê dibîne, êdî bîr û bawerî, hişmendiya wî tên guhertin û nema li ser dildar, evîn û hezkirinê dinivîsîne; berê xwe dide pergalekî mîr, paşa û şahan ku wan weke devereke mezin û pûç, dibîne, ji ber ku têdigihêje ku ev mîr û paşa ji bilî çewisandin, zilm û zorê karekî din nakirin, tenê çewisandina gel bûye karê wan. Carinan di hin helbestan de ,pesnê Evdulrehman paşayê Baban dide, ew jî ji ber ku wî nas dikir û dizanîbû ew mirovekî baş e. Li gel rexne û pendên ku li gel dikir, ji mirovên xwedênas pir hez dikir û li wan guhdar dikir.

Dîwana Şêx Riza Talabanî du caran hatiye çapkirin, carekê di sala 1935`an de, û cara duyem jî di sala 1964`an de bû.

Helbesta Şêx Riza Talabanî

Li bîra min tê Silêmanî ku darûl milkê Baban bû
Ne mehkumê Ecem bû, ne suxrekêşê Elî Osman bû
Li her tabûrê Esker, rê ne bû, bo meclisa paşa
Seydayê muzîkê û neqerta eywanê keyvan bû
Çaxê meydana cirîdbazî li dora kanî aksan bû
Bi zerba hemla Bexda teksîr kir te hilda
Silêmanî zeman rast tu divê bavkê Silêman bû
Ereb înkârî fesala we nakin efselin emma
Selahedîn ku dinya girt ji zimra kurdê baban bû
Qebra pîr ji nûra Elî Baban pîr ji rehmet be
Barane kafi ehsana wan mîna ewrê nîşan bû
Çaxê Ebdulah paşa leşkerê waliyê Sinê şer kir
Riza wî wextî emrê wî pênc û şeş tîflê dibistan bû

Wateyên peyvan

Darûl milk: Mala Milk

Hemle: Sefer, pêngav

Zerb: Lêdan

Emma: Lê

Zimre: Tuxum

Eywan: Salon

Cirîdbazî: Kesê hespan

siwar dibe û dibezîne.

Fesal Fesîle: Hebûna komeke
mirovan.

Ehsan: Qencî

Tifil: Zarok

Pirsên Nirxandinê

1. Li gorî te, Şêx Riza Talabanî mirovekî çawa bû û çima her tim gel rexne dikir û pend ji wan re digotin?
2. Li gorî ku te cureyên helbestê xwendine, helbestên Şêx Riza di kîjan cureyê de cih digirin?
3. Li gorî naverokê, helbestên xwe bi çi rêbazî nivîsandiye?
4. Çima Şêx Riza ji cih û warê xwe dûr ket?

LÊVEGERA AGAHIYÊN WÊJEYÎ

Rêzbend: Ji wekheviya dengên li dawiya rêzikên helbestan re "**rêzbend**" tê gotin.

Rêzbend, li gorî ahenga deng; di navbera xwe de dibe pênc beş.

1. **Rêzbenda lewaz (Nîv rêzbend):** Ji wekheviya dengê li dawiya rêzikên helbestan re **rêzbenda lewaz** tê gotin.
2. **Rêzbenda tam:** Ji wekheviya du dengên li dawiya rêzikên helbestan re **rêzbenda tam** tê gotin.
3. **Rêzbenda dewlemend:** Ji wekheviya sê dengên li dawiya rêzikên helbestan re **rêzbenda dewlemend** tê gotin.
4. **Rêzbenda tac:** Ji wekheviya çar dengên li dawiya rêzikên helbestan re "**rêzbenda tac**" tê gotin.
5. **Rêzbenda hevdeng:** Ji wekheviya du peyvên ku nivîsîn û dengên wan wekhev û wateya wan cuda, dikevin li dawiya rêzikên helbestan re **rêzbenda hevdeng** tê gotin.

Ev wekhevî, herî kêrî divê di du rêzikan de hebin.

Mînak:

Kesên ku di riya azadiyê de navêjin tu **gavan**

Bêguman, dê tim û dayîm ji serdestan re bibin **gavan**

Rahênan:

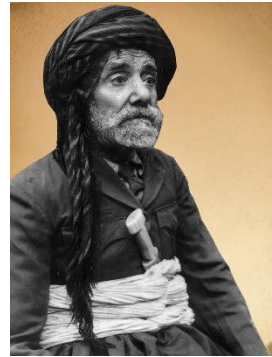
Rêzbenda malikên li jêr, diyar bike:

Li bîra min tê Silêmanî ku darûl milkê Baban bû

Ne mehkumê Êcem bû, ne suxrekêşê Elî Osman bû

PÎREMÊRD-TEWFÎQ SILÊMANÎ

Navê wî Tewfîq Axa kurê Mihemed Axa kurê Hemze Axayê Mesref e . Di sala **1868`**an de li Silêmaniyê ji dayîk bûye û di sala **1950`**yî de li Silêmaniyê koça xwe ya dawî kiriye.

Zarokatiya xwe di malbata xwe de derbas kiriye û çanda zarokatiyê ji zarokên Silêmaniyê yên dema xwe, wergirtiye. Di temenê **6-7** saliya xwe de berê xwe daye hucreya Mele Huseyn Xoce; li ber destê wî fêrî xwendinê bûye û di demeke pir kurt de; helbestên Hafîzê Şîrazî xwendine û bi dawî kirine.

Dema ku baş fêrî xwendinê dibe, êdî dibe Feqe û diçe mizgefta Hemze Axa û li ber destê Mele Mihemed fêrî zimanê erebî û farisî dibe û waneyên olî distîne. Paşê mîna hemû helbestvanên kurd li başûrê Kurdistanê geriya ye, li cem mele û zanayên mezin di mizgeftên Silêmaniyê de baş xwendina xwe dike. Di van deman de li dibistanên Kurdistanê geriyaye û dema ku dest bi xwendina dibistanê dike, helbest xwendine. Destpêkê helbestên wêjeyanên kurd ên mîna: Hecî Qadirê Koyî, Nalî, Şêx Riza û Mewlewî xwendine û hêdî hêdî bi aliyê ristin û hûnandina helbestan ve çûye. Ji xwe tekez e ku ew bi van helbesvanan bandor bûye û di bin vê bandoriyê de dest bi nivîsandinê kiriye, piraniya helbestên xwe bi zaravayê soranî nivîsandine. Di dîwan û dibistanan de bi dengê xweş û zelal helbestên xwe dixwendin. Di ciwaniya xwe de nav û dengê wî li deverên Kurdistanê belav dibe û li piraniya deverên Kurdistanê tê nasîn.

Di nava salên **1882`**yan û **1885`**an de, dibe peywirdarê desthilatê. Di sala **1882`**yan de, dibe nivîskarê sernameyê û di sala **1885`**an de li Kerbelayê dibe nivîskarê alîkar. Di sala

1886`an de bi Şêx Seyîdê Hefîd ê bavê Şêx Mehmûdê leheng re, berê xwe didin Tirkyeyê û ji Tirkiyyê bi wî re diçe hecê û vedigere. Vê carê bi Şêx Ehmedê Xaneqa û Wefaiyê helbestvan re, dîsa diçe Tirkyeyê. Di sala **1891**`ê de li Stenbolê, dema ku dinasin Tewfîq "Pîremêrd" baş bi zimanê farisî dizane, wî dikin endamê encumena bilind û dibe beg. Li Stenbolê; Pîremêrd diçe dibistana dadê û bawernameya dadmendiye bidest dixê, paşê bi keçeke Tirk re hevjin dibe û dest bi karê parêzerî û nivîskariyê dike. Dixwaze ku rojname û kovaran derxîne û biweşîne, di wê demê de, sala **1907**`an de li Stenbolê komeleyek bi navê "Komeleya Alîkarî û Pêşketina Kurd" bi rêveberiya Şêx Evdulqadir Şêx Evdule saz dibe, Pîremêrd jî tevî vê komeleyê dibe, mijûlî karê ronîkirin û şîretkirina gelê Kurd dibe. Di heman demê de rojnameyek jî tê damezrandin û Pîremêrd jî bi navê xwe yê resen "**Tewfîq Silêmanî**" di nav de cih girt û berpirsyarê weşana rojnameyê, di helbesta ku di rojnameya pêşî de hatiye weşandin wiha gotiye:

Di sala **1909**`an de, Pîremêrd dibe parêzgerê Colemêrgê û di sala **1918**`an de dibe parêzgerê Amasayê, paşê hevjinê xwe û her du kurên xwe dihêle û vedigere Silêmaniyê.

Di wê demê de rojnameya "**Jîn**" di bin rêveberî û serpereştiya Huseyn Nazim de derket holê û Huseyn Nazim serpereştiya rojnameyê dispêre Pîremêrd. Di sala **1934**`an de Huseyn Nazim koça xwe ya dawî dike û Pîremêrd dibe rêveberê wê û di heman salê de çapxaneyekê kirê dike û lê çapê dike. Di **1937**`an de nakokî di navbera Pîremêrd û Karmendên Silêmaniyê de derdikevin; di encamê de çapxaneyê ji wî distînin û ew jî diçe cihekî din heta sala **1950**`ê de karê xwe û weşana hejmaran berdewam dike û di heman salê de koça xwe ya dawî dike.

Pîremêrd, wekî piraniya helbestvanên kurd, di helbestên xwe de dabaşa xweşîkbûn û ciwaniya xwezayê kiriye. Li ser

werzan jî axiviye ku werz perçeyek ji xwezayê ne û xweza bi werzan tê holê.

Di felsefeya xwe de, ew dixwaze ku mafê ji mêr û xortan re hatiye nivîsandin, divê heman maf ji keç û jinan re jî bê nivîsandin; da ku em bi aliyê jiyanê wekhev ve biçin û ji kevneperestiyan rizgar bibin. Ji keçan xwestiye ku ew jî wekî lawan di dibistanan de bixwînin û xwe ji wê perdeya reş rizar bikin. Li ser vê rewşê jî wiha gotiye:

**"Ey keçikno werin mektebê
Hûn teskînê dilê me ne
Zîneta bax û ba û terqînê ne
Rewneqa destê gul im
Teze em tê gihîştin
Dayîka qenc xwendebare
Mesela we têne meydan
Qewmekê pê bêye kar
Jin şîrîka jîna mêr e
Nek tenê xerêqa bar û dar e
Terbiyeta mêjik mindal e
Bo weten bê wijdan helal e"**

Berhemên Pîremêrd:

1. Pendên Pêşyan; ku di nava helbestên xwe de gotiye û hejmara wan **4.800** pend in
2. Çîroka Mem û Zîn (çîrokî Mem û Zîn)
3. Dazdeh siwarên Merîwan
4. Mehmûd Axayê Şêwekel
5. Dîwana Ibrahîm Mewlewî
6. Kemeñçjenî

Piştî mirina wî, hemû berhemên wî li Îraqê di bin navê "Bîranînên Pîremêrd" de, di sala **1951`ê** de hatine berhevkirin û çapkirin.

Pirsên Nirxandinê

1. Pîremêrd, di felsefeya xwe de banga çî dikir û çî gotiye?
2. Helbesteke wî li ser Newrozê heye, hewil bide ku tu vê helbestê bîne û binivîse.
3. Ji bo pêşketina kovara Jîn, çî xebat kiriye?
4. Rojnameya Kurdistan:
 - a. Ji aliyê kê ve û di bin bandora çî de, derket holê?
 - b. Çî guherîn bi xwe re anî holê?
 - c. Di aliyê wêjeyî de, çî xebat ji bo gelê kurd kiriye?

ŞANO

1. Dîroka derketina şanoyê

Şano, ji bilî hunerên din û ji wan cuda, bi destbêkirina jiyana mirovahiye re dest pê kiriye. Wekî ku mirov, wêjevan, hizirmend û ramiyar e, helbet ew ê aşiqê afrînerî û hezkerê bedewiyê be; ji ber vê yekê jî em dibînin ku lîstikvanî û lasakirina hin kes an jî hin lawiran, rewîşteke ji xwezaya mirovî ye, ev jî diyar dike ku zarvekirin û lîstikvanî zikmakî ye.

Karê mîna afsûnkarî, rêuismên olî, şahî, dîlan û stran nîgarkirina ser dîwar û nexşeyên ser keviran û pêşkêşkirina qurbanîyan ji xwedan re, wekî destpêka hunera şanoyê hatine dîtin.

Ev rêuismên olî, nîgar, nexşe û efsûnkariya li gel mirovê destpêkê bi du erkên girîng radibin, ew jî evin:

- a. Erkê zanistî û ramiyarî: têgihîştina jiyana mirov di rêya bikaranîna xwezayê de diyar dike. Dema ku mirovek, rûyê lawirekî li ser kevirekî dinexşîne wê demê ew dixwaze ku wê bike bin kontirola xwe yan jî dema ku buyera nîşçîrê dinexşîne; wê demê ew diyar dike ku ev xwesteka wî ye û dixwaze wê pêk bîne.
- b. Erkekî hunerî û estetîkî: Ev jî dema bikaranîna hunerê û çêja xweş di bikaranîna hest û ramanan de diyar dike.

Ji vê yekê jî, em têdghêjin ku rêuismên olî, stran, nîgar, nexşe û efsûnkarî, dema despêkirina şanoyê diyar dikin.

Li ser tehtên şeftên Mezra Botan ên ji serdemên Mezolîtîkê (20.000-12.000 sal B.Z) wêneyên mirovên ku kevilên lawiran danîne ber rûyên xwe û tevgerên rîtmîk hatine dîtin; ev jî wekî rûpaş(perde) a despêkê şano tê pejirandin.

2. Pênaseya şanoyê

Şano; yek ji beşên hunerê ye û cureyeke wêjeyê ye.

Di wateya xwe ya hunerî de; teşeyekî hunerê ye ku di rêya wê de deqa wêjeyî veguhêzî dîmenan dibe û ji temaşevanan re pêşkêş dibe, şanoger jî li ser dika şanogehê van dîmenan bi tevgerên xwe pêşkêş dikin.

Mirov dikare şanoyê bi awayekî din jî pênase bike ku ew diyardeyeke hunerî ye li ser bingeha hevdîtineke bimebest di navbera şanoger û temaşevanan de, di dem û cihekî taybet û diyar de, bi armanca teyisandina deqeke wêjeyî, pêk tê.

3. Cureyên şanoyê

Şano, mîna hemû zanist û wêjeyên din, di nava xwe de dibe du beş:

- 1- Trajedyaya
- 2- Komediya.

Ev dabeşbûna şanoyê bi şaristaniya Yûnan ve tê girêdan. Wekî ku berê bi me re derbas bûye di bingeha xwe de bi rêûresmên olî ve hatiye girêdan.

Ev jî bi şahiyên ku di Yûnanê de ji xwedayê meyê **Diyonisyos** re dihatin pêşkêşkirin, derkrîtiye holê.

Di dema werzê tirî de, mey çêdikirin û herkes serxweş dibû û rojên xwe bi kêf û şahî derbas dikirin, dema ku tirî bidawî dibû, her kes xemgîn dibû û ji van bûyeran şanoyên tirajediya û komediya derketin holê.

Hin navdarên şanoyê

- 1- Tirajedî: Isxîlos, Yûrpîdîs û Sofoklîs.
- 2- Komedi: Arîstovans.

4. Dîroka şanoya Kurdî

Dîroka şanoya kurdî, di salên 1900`î de gelê kurd karîbû dest bi parastina dîroka xwe di rêya nivîsa şanoyê de bike, ev jî di rêya pêşkêşkirina yekemîn şano ku di sala 1905`an de li Hewlêrê di bin navê "**Tarîfî û Ronahî**". Bi serpereştiya Evdulerhîm Rehîmê Hekarî jî ve, bi nivîsandina şanoya "**Memê Alan**" dest pê dika û di sala 1918`an de di Kovara Jîn de li Stenbolê tê weşandin. Di serdema komara Mihabadê de jî şanoyeke din ku bi navê "**Dayîka xwegorî**" hatiye pêşkêşkirin. Ji bilî vê jî li gelek herêmên Kurdistanê xebatên mijara şanoyê hatine kirin, lê ev xebat berdewam nekirin, ev jî ji ber sedemên derketina şer û qedexeya li ser huner, wêje, çand û zimanê kurdî.

Şanoya kurdî; li Bakurê Kurdistanê di salên 1950`î de peşvecûnek bi dest xist. Ev jî bi serpereştiya Mûsa Enter ku di nivîsa şanoya "**Birîna Reş**" de derket holê.

Komên ku wê demê avabûne ev in:

- a. Koma Jiyana Nû li Stenbolê, 1992`an.
- b. Koma Evîna Welat li Stenbolê, 1994`an.
- c. Koma Amara li Mersînê, 1997`an.

Pistî van komên şanoyê, gelek kom avabûn lê yên herî li pêş ew bûn. Ev kom bi xebatên xwe yên şanoyî, gelek lîstikên bêhempa di dîroka xwe ya şanoyî de, listin.

Hin ji wan lîstikan jî ev in:

- a. Koma Jiyana Nû: Ta Sê Êwren Dûr, Rojbaş, Komara Dînan û gelek lîstikên din jî ji aliyê vê komê ve, hatine lîstin.
- b. Koma Evîna Welat: Govenda Hilo.

Di dema îro de, gelek xebat li ser şanoyê dibin bi armanca ku şanoya kurdî jî bigihêje asteke bilind, ev yek jî bi rewşa civaka gelê Kurd û sedemên erdnîgariya kurdistanê û dewletên dagirker ku derfet nedane gelê kurd ku di her warî xwe li pêş bixe û bi taybet di warê şanogerî de. Lê wekî îro em dibînin ku di nava bernameya Newrozê beşekî taybet ê şanoyê heye û bi

taybet li Rojavayê Kurdistanê cihên taybet ên şanoyê avakirin û
tê de lîstikvan şanoyên xwe pêşkêşî gel dikin. Mînak: Navenda
Mihemed Şêxo û Navenda Aramê Dîkran...

Beşek Ji Şanoya Evdulrehîmê Hekarî

Memê Alan

Kesayet:

1. Memê Alan
2. Lewend: Hevalê Memo
3. Çavreş: Dayîka Memo
4. Xezal: Hevjîna Memo

Memo û Çavreş

Memo:

(Tenê) Belê... Îro Mîr emir kiriye, xeza (êrîş) ye. Neyaran Serhed girtine. Zaryê kurdan, meazallah dê di ber dest û piyên dijnminan de biçin...

Ez ji kî kêmtir im! Ma ez Kurmanc nînim! Ma namûsa her kurdekî namûsa min nîne! Elbet...Elbet ezê biçim. Qiyamet rabit dîsa ez diçim. Xwîn seran bibit dîsa ez xwe nagirim. Heta Xezal jî min meni' biket dîsa ez ranawestim. Ez Memê Alan im. Mîrê Hekariyan emir kiriye; hem Sultan Selahedîn şûrê xwe kêşaye, li pêşîya temamê dinyayê rawestiyaye, Qudsa pîroz diparêze. Tevahiya xaçperestan berhev bûne ku ew ê ji islamê bistînin. Bersiv ji Mîrê Hekariyan hatiye, em dê biçine alîkariya wî. Islam hemî li wê derê berhev bûne. Ji bo çi? Elbet ji bo xezayê. Ma ez ji wan nazdartir im! Ma xêra xezayê dê her ji bo wan bit!

(Dayika Memo ji der da tê. Wekî kurê xwe weha pir xeyalan dît.)

Çavreş:

Kurê min, Xwedê xêr ke! Te çi bihîstiyê tu weha pir hidet î, çavêt te weha sor bûne?

Memo:

Dayê, şîrê xwe li min helal bike! Dijminan ser li me rakiriye. Hatine Qudsê ji islamê bistînin. Ê Mîr emir kiriye, xeza ye; dê biçine xezayê. Madem ez jî Kurd im û ez jî Alan im, bab û bapîrê min di vê rê da çûne, divêt ez jî di vê rê da biçim. Te şîrê spî daye min. Şîrê xwe li min helal bike.

Çavreş:

Kurê min, di riya dînê xwe û di rêya welatê xwe da eger ez li te helal nekim, Xwedê jî min helal nake. Eger tu îro neçî, sibê dijmin dê bê. Min tu ji bo rojekê weha xwedî kiriye. Ku tu wî cihî ji bo dîn û welatê xwe bigirî, navê Kurdîtiyê, Kurmancîtiyê bilind bikî, min şîrê xwe helal kir. Xwedê digel te bî.

Pirsên Nirxandinê

1. Kesayetên şanoyê lêkolîn bike.
2. Trajediya û komediya pênase bike û erka wan diyar bike.
3. Di nava gelê Yûnanê de şano bi çi rengî li pêş ket?
4. Şanoya "Memê Alan" bixwîne û bi hevalên xwe re guftûgo bike.

DIBISTANA NATURALÎZM

Natûralîzm, tevgereke wêjeyî ye û di sedsala 19'an de li Fransayê dest pê kiriye. Rêveberê rêbaza Natûralîzmê Emîle Zola ye. Natûralîzm û realizm, manend in. Li gorî Natûralîzmê, her tişt bi mirov û bûyerên xwezayî ve girêdayî ye. Bi taybetî, li ser bingeha rastiyê hatiye avakirin.

Rêgezên wê:

1. Ev rêbaz, awayekî zêdeker ê realîzmê ye.
2. Wêjevanê wê, bûyer û kesan bi çavên kesên zana lêkolîn dike û ji têgihandina aliyên wan ê xerab jî, nareve.
3. Nivîskar, ji rêgezên bûyerên biyolojîk, ên weke: sedem û encameke diyar dikeve ser rê û vê di wêjeyê de pêk tîne.
4. Destûra ku dibêje: huner, berhemê xwezayê ye, digire nava xwe.
5. Li gel nivîskarê wê, bandora hawîrdorê ya li ser giyana mirov, pesartina taqîkirin û çavdêriyê girîng in.

WEFAYÎ

Dibêjin: "**Wefayî serdarê hozanvanê Sablaxê (Mehabad) bû û bilbilê baxê welatê Mukriyan bû**".

Navê wî yê rast "Hacî Mîrza Rehîm e". Kurê Mela Xefûr e. Di Sala **1844**`an de li bajarê Sablaxê ji dayîk bûye û li heman derê xwendiyê û hînî zimanê farisî û wêjeya kurdî bûye. Wî, bi zimanên din jî helbest nivîsandine û gotine.

Şêx Ubeydulahê Nehrî, pê dihesê ku Wefayî helbestvan û dengbêjekî xweşgo ye. Wî, gazî Wefayî kiriye û aniye cem xwe. Wefayî, demeke dirêj li gel Şêx Ubeydulahê Nehrî maye. Helbestên evîndarî û hezkirinê jê re gotine. Li gel Şêxê Nehrî, derbasî Silêmaniyê bûye. Li Silêmaniyê, li gel kesên zana fêrî zanînen kurdî bûye.

Piştî bi Şêx Seyîdê Hefîd, Şêx Mustafayê Şêx Evdulsemedê Qazî, Seyîd Ehemedê Xaneqa û Hecî Tewfîq (Pîremêrd) re, çûye Hecê û di sala **1902**`yan bi rê de li Çola Erebestanê nexweş ketiye û jiyana xwe ji dest daye.

Hecî Tewfîq (Pîremêrd) dibêje: "**Min Wefayî bi destê xwe spartiye axê**".

Wefayî, helbestên xwe pîranî li ser evîndarî, xizanî û belengaziyê nivîsandine. Di çêkirina helbest û xemilandina helbestê de awayê Melayê Cizîrî, li ber çavan girtiye.

Dîwana wî ya helbestan, piştî wî di sala **1978**`an de li Bexdayê hatiye çapkirin.

Helbesta Wefayî

Xweş e rojek li alem der bi der bim
Li nav awza'ê dinya bê xeber bim
Ji ber taqeta dîwana asa
Ji Xoresanê derya bê xeber bim
Şev û roj li çolê her binalim
Herîfî şevrevê bayê sehr bim
Nezanbe qet kes navnîşanê min
Eger aqil eger aşîvte ser bim
Li her alî bila bizivire xubara min
Li her cih û wara pêwîste seper bim
Cara bê hilgire cana ji nav dil
Li ronakî dilê yarê xeber bim
Li ber çavê termin soranî berzî
Geh bê dayîk geh bê bavik bim
Xuda! Çawan xwe carê bişewitînim

Wateya peyvan

Alem: Cîhan

Awza: Rewş

Taqet: Hêz

Sehr: Berbang

Aşîvte: Arşîv

Xubar: Toza hûr

Seper: Sîper

Ronak: Ronahî

Termin: Termê min yê mirî.

Pirsên Nirxandinê

1. Şêx Ubeydulahê Nehrî, kî ye?
2. Wefayî bi çi zimanê helbest dinivîsand û rêbazê wî yê nivîsandinê çi bû?
3. Wefayî beşdarî kîjan serhildanê bûye? lêkolîn bike.
4. Li gorî te serdema klasîka kurdî, bi çi rengê bi dawî bû? Binirxîne.

AGAHIYÊN WÊJEYÎ

Ji wekheviya du peyv an jî pêvekên ku di heman wate û erkê de dikevin piştî rêzbenda rêzikên helbestan re, **paşînk** tê gotin.

paşînk, di nava xwe de dibe sê beş:

1. Paşînk ku bi peyvê ve çêdibe:

Mînak:

Îro ji derba xencerê zanim bi êşanî **mela**
Teşbihê zulfa dîlberê zanim perîşanî **mela**

2. Paşînk ku bi pêvekê ve çêdibe:

Mînak:

Xweşe rojek li alem der bi der **bim**
Li nav awza'ê dinya bê xeber **bim**

3. Paşînk ku bi birepeyvan ve çêdibe:

Mînak:

Ger nêçîrvan ji nêçîrê birevit **çibkim ez**
Per li ber babilîskê ne livit **çibkim ez**
Zaro li ber singê dayê ne nivit **çibkim ez**
Kes bi derdê evî dilî ne kevit **çibkim ez**

Cureyên helbestê, li gorî teşe û sazûmaniya rêzbendê

Helbest, li gorî sazûmaniya rêzbendê dibe neh beş:

- 1. Helbesta Rast:** Helbesta ku rêzbenda hemû rêzikên malikên wê wekhev in.

Wiha tê nîşandan: “aaaa/bbbb/cccc/...”

Mînak:

“Herdû qewsên te ji qudret ne ji **yeng**

Jê bi mîzan bireşînin me **xedeng**

Birîndarin sîna bi ser **pencepeleng**

Romî pişt dît ecemê bête **fereng**

Hilbitin qenc ji nêv **ateşê ceng**

Tên suwaşê Hebeş û Nûbî û **Zeng**”

(Cizîrî)

- 2. Helbesta çaring:** Di vê helbestê de rêzbenda rêzika yekem, duyem û sêyem heman in, lê ya çarem cuda ye, jê re rêzbenda giştî tê gotin.

Wiha tê nîşandan: “aaab/cccb/dddb/...”

Mînak:

Suhtime derdê evîne

Kuştime nakit yeqîne

Kes bawer nakêt vê jîne

Lew bê hal û mal im ez

Agir û pêta di dilda
Me' neye daxan ku hilda
Ew kîtab naçit tu cilda
Hafizê med' han im ez

(Feqiyê Teyran)

3. Helbesta girikdar: Di vê helbestê de rêzbenda rêzikên malikê hemû wekhev in, lê ya çaran heman hevok dubare dibe.

Wiha tê nîşadan: aaa hevok/bbb hevok....

Mînak:

Ez daxwaza xanî me
Rewşa neqşê manî me
Di ristê de kanî me
Ez nizanim çi bêjim

Nakin dengê saza min
Guh nadin awaza min
Yan nizanin raza min
Ez nizanim çi bêjim

(Cegerxwîn)

4. Helbesta destaneyî (ser rû): Ev cure helbest, malikên wê du rêz in û rêzbenda wan wekhev e.

Wiha tê nîşadan: aa/bb/cc...

Mînak:

Ger dê hebûya me jî xwedanek

Âlî keremek letîfedanek

Ilm û huner û kemal û izan

Şeir û xezel û kîtab û dîwan

Ev cinis bibûya li ba wî me' mûl

Ev neqîd biba li nik wî meqbûl

Min dê e' lema kilamê mewzûn

Âlî bikira li banê gerdûn

(Ehmedê Xanî)

5. Helbesta pêçayî: Di vê helbestê de rêzbenda rêzika yekem û ya çarem, heman in û her wiha tê xwestin ku rêzbenda rêzika duyem û sêyem jî heman bin.

Wiha tê nîşadan: abba/cddc/effe...

Mînak:

Ala kurdan di nav **rok**

Çi bedew û bi heybet

Bi çar rengê rengê te

Çi delal û çi xweşkok

(Celadet Bedirxan)

6. Helbesta çeprast: Di vê helbestê de rêzbenda rêzika yekem û ya sêyem, heman in û her wiha tê xwestin ku rêzbenda rêzika duyem û çarem jî heman bin.

Wiha tê nîşandan: abab ...

Mînak:

Geş stêrekê dewran veda, cîhan lê bû agedar

Kurdistanê tev şevqe da, ronî bûn tev deşt û newal

Ji bo çilan tarî nema, her tişt li me bû diyar

Tîrêja wê li bakur da, giha welat mal bi mal

(**Seîd Mela Yîsiv**)

7. Helbesta puşandî: Di vê helbestê de rêzbenda rêzika yekem û ya sêyem heman in. Ev rêzbend, bi awayeke giştî di malikên sêtik de hene.

Wiha tê nîşadan: aba/cdc/efe...

Mînak:

Silêmanî zeman rast tu divê bavkê Silêman bû

Ereb înkârî fesala we nakin efselin emma

Selahedîn ku dinya girt ji zimra kurdê baban bû

(**Şêx Rîza Talabanî**)

8. Helbesta dûrik: Di vê helbestê de rêzbenda rêzika yekem, duyem û çarem a helbestê wekhev in û rêzbenda rêzika sêyem cuda ye.

Wiha tê nîşandan: aaba/ccdc/eefe...

Mînak:

Derdên min kûr in wek çemê **Ferat**

Feratê derdan hilat û **dahat**

Derdê pir mezin kula pir giran

Derdê Kurdistan axîna **welat**

Ez tim dinalim her sal û her **mah**

Qêrîn û firyad hewar û sed **ah**

Digel min digrîn Seyran û Şêrîn

Nalîna dengê Gulnaz û Dilşah

(Cegerxwîn)

9. Helbesta yek kêş: Malikên vê helbestê du rêz in. Rêzbenda rêzikên duyem ên hemû malikan heman in. Tenê di malika yekem de rêzbenda her du rêzikan heman in. Lê di malikên din de rêzbenda rêzika yekem û ya duyem, ji hev cuda ne.

Wiha tê nîşandan: a a/ba/ca

Minak:

Hûrî peyker dîlberek min dî di camê de eyan

Lew ji min efxan û nalîn her diçin ta kewkeban

Gîsowê çîn çîn muselsel wê ji ser ta zêrî pa

Helqe helqe zûlfê derdorê rûxweş çûn eqreban

(Kerbelayî)

BEŞA DUYEM

Qonaxa wêjeya kurdî ya nûjen

-
1. Di sedsala 20`an de bandora guhertinên ranyarî û civakî li ser gelê kurd
 2. Dîroka wêjeya kurdî li Yekîtiya Sovyetê
 3. Wêjeya kurdî ya nûjen li Yekîtiya Sovyetê
 4. Erebê Şemo
 5. Roman
 6. Qenatê Kurdo
 7. Casimê Celîl
 8. Ordîxanê Celîl
 9. Celîlê Celîl
 10. Emînê Evdal
-

DI SEDSALA 20`AN DE BANDORA GUHERTINÊN RAMYARÎ Û CIVAKÎ LI SER WÊJYA KURDÎ

Di sedsala 20`an de guhertinên mezin ên civakî çêbûne. Di vê sedsalê de şoreşa sosyalîzmê û şoreşên rizgariya netewî derketine pêş. Li gelek deveran encam jî girtine. Têkoşîneke bihêz, li hemberî hêzên serdest hatiye bipêşxistin û zemîn ji bo hemû aliyên jiyana wan a civakî, zanistî, wêjeyî, dîrokî, çandî û nivîsê hatiye afirandin. Li gel van êrîşên herî dijwar, bi taybetî yê dewleta Tirk ên li ser ziman, çand û wêjeya kurdî di vê sedsalê de hatine pêkanîn

Êdî ne tenê bi awayê razberî, lê belê bi awayê şênberî û razberî êrîş li ser wêje û hebûna kurdan kirin û xwestin bi awayê şênberî, yan jî razberî kurdan ji dîrokê rakin. Her çiqas di encama van êrîşan de bi hezaran rewşenbîrên kurd hatibin tunekirin jî, lê di vê kiriyara xwe de dagirker bi ser neketin û gelê kurd ev sedsal, kiriye sedsala serhildan û berxwedanên netewî.

Wêjeya kurdî ya ku bi hezarê salan derbas bûye û pêş ketiye, gelek helbest û helbestvanên mezin derxistine holê. Nivîsa kurdî, ta sedsala 19`an de kêm hatiye nivîsandin. Sala 1898`an bi derketina Rojnameya Kurdistan re, zimanê kurdî gaveke mezin ber bi guherînê ve avêt. Ji bo afirandina alfebeya kurdî, ji aliyê gelek kesan ve gelek hewldan hatine kirin.

Ji aliyê kurdan bi xwe ve zimanê kurdî, heya salên 1932`yan bi zimanên biyanî hatiye nivîsîn. Bi vê nivîsê re rojname, kovar û dîwanên kurdî hatine çapkirin. Di sedsala 20`an de nivîsandin û wêjeya kurdî her çiqas ne li gorî tê xwestin be jî, pêşketinek bi xwe re afirandiye.

Bi hilweşandin û belavbûna împaratoriya Osmaniyan re hewldanên rewşenbîrên kurd ên ji bo pêşxistin û parastina ziman û wêjeya kurdî, ji aliyê nijadperestên tirk ve, dihat

astengkirin. Weke me li jor jî diyar kiriye, di encama van çewisandinan de bi hezaran şehîd çêbûne û gelek rewşenbîr neçarî koçberiyê demdirêj bûne.

Gelê kurd, ji hemû mafên xwe yê ramyarî û netewî hatiye bêparkirin. Bi avabûna Komara Tirkiyeyê re dewletê tevahî mafên gelê kurd mandele kir û hebûna gelê kurd nepejirand. Gava yekem a ku komarê avêtiye, piştî sererastkirina desthilatdariya xwe ya leşkerî û siyasî, bi awayekî hovane dest bi çewisandina serhildanên kurdan kir û qedexeyê li ser çand û zimanê gelê kurd danî. Dewleta Tirkiyeyê, nivîsandin, axaftin, folklor, dîlan, navên kurdî û hemû hewldanên gelê kurd çewisandin û qedexeyê kirin.

Bi avabûna dewleta Îraqê re ji ber ku qedexeyê weke ya Komara Tirkiyeyê dananiye li ser çand û zimanê kurdî, ev yek bûye sedem ku li başûrê Kurdistanê zanîgehên kurdî vebin û kêm be jî bikaranîna wêjeya kurdî ya bi awayekî serbest gavek bû, bi taybetî li beşê Soran bêtir domandin. Ev jî, bûye sedema ku gelek nivîskar û hunermendên kurd ji wê deverê derbibin.

Li Îranê jî, her çiqas zimanê farisî yê fermî be jî, zimanê kurdî û wêjeya kurdî xwe parastîye. Ev parastina wêjeya kurdî, ta rûxandina Komara Mehabadê berdewam kiriye. Piştî rûxandina wê, weşana radyoya zimanê kurdî herêmî ma û peywendiya di navbera herêman Kurdistanê de lewaz ma.

Li rojava, ji ber ku di bin desthilatdariya Fransayê de bû, qedexeyek fermî li ser ziman û çanda gelê kurd tune bû. Rojava û Şam, bûbûn navenda kombûna rewşenbîrên kurd ên ji ber zordariya dewletên dagirker koçber bibûn. Lê bi awayekî fermî, mafê perwerdeya bi zimanê kurdî nehatiye dayîn. Ji aliyê rewşenbîr, helbestvan û nivîskarên kurd ve rojname, kovar, dîwan û gelek berhemên wêjeyî hatine weşandin. Lê dema ku rejîma baas bû desthilatdar, wan jî dest bi girtin, qedexekirin û pişafîtinê kirin. Gelek welatîyên kurd bênasname hiştin. Navê

gund û bajarê kurdan guhartin. Kurd bi giştî ji mafê wan ê xwezayî û rewa bêpar hiştin. Ev yek heta Şoreşa Rojava dom kiriye û di pêvajoya vê şoreşê de jî xebatên avakirina pergala jiyana demokratîk û perwerdeya bi zimanê dayîkê, rê li ber pêşketina wêje, huner û hwd vekiriye.

DÎROKA WÊJEYA KURDÎ LI YEKÎTIYA SOVYETÊ

Di van salên **1880-1914**`an de gelek şer di navbera imperatoriya Osmanî û Rûsî de derketin holê, sedema van şeran jî bi piranî ji bo kontrolkirina her du tengavên navdar "**Derdenîl û Bosfor**" bû. Gelek caran ji ber ku artêşa Rûs gelek deverên di bin destê Osmaniyan de girtibûn û nêzî deverên Kurdistanê bûbûn, şerê wan li ser xaka kurdan jî li dar diket û yê herî zêde ziyan û êş didît jî, gelê kurd bû. Piraniya van şeran jî bi serkeftina Rûsan bi dawî dibûn.

Ji xwe, ev şerên ku dihatin lidarxistin li ser piştê gelê kurd bûbûn barekî giran. Piraniya wan jî di komkujiyan re derbas dibûn bi taybet jî kurdên "elewî û êzîdî", ev kiriyar û şer bûn sedema koçberiyê li ba gelê kurd û neçar man ku berê xwe bidin hin deverên biewle. Di wê demê de jî deverên herî zêde aram û biewle, deverên Qafqasyayê bûn, ji ber vê jî wan berê xwe dan van deveran û li wê derê bi cih bûn. Lê belê piraniya kesên ku berê xwe dan wan deveran, biçûk bûn û di sêwîxaneyan de mezin bûn.

Bi derketina markisîzmê re, di sala **1843**`yan de guhrînên rasterast di nava civakan de çêdibin û bi taybet civaka kurd ew civaka ku di nava wêjeya olî de, hatiye bêhinçikandin û rehên wê li kaniya rêzgarkirnekê digere. Hêdî hêdî guherînan di nava xwe de çêdike û bi daxwaza ku zarokên kurdan li dibistanên fermî bêne perwerdekirin, ne di mizgeft û hicreyên meleyan de. û xwe rêzgarkirin ji hişmendiya kevin a ku li ser gelan hatibû sepanandin ku rêbazên piştaftin û qirkirin di nav de pêk tanîn. Em dikarin bibêjin ku Şoreşa Markisî bandoreke erênî li wêjeya kurdî kiriye û gelek wêjevan jî bi hizrê Markis bandor bûne ji lewra ew weke civaknasê yekem ê nûjeniyê tê naskirin. Di

nêrîneke xwe de wiha dibêje: "**Ol efyona gelan e**"; ev jî tê wateya ku olê ji bo berjewendiyên xwe bikar tînin û civakeke kole ku rajeya wê bike, diafirînin û di dawiyê de vê koletiyê wekî çarenûsa wê dibînin.

Bi belavbûna markisîzmê re; hizrê netewî li cem gelên bindest bêtir li pêş dikeve ku gelê kurd yek ji wan bû. Di dawiya sedsala 19`an de wêjevanên kurd bi gelek hewildanan ku berê gelê kurd bidin nivîsa pexşanê ango dest bi nivîsa rojname û kovaran bike, tevî vê jî hîn rêzimana erebî tê bikaranîn ku gelek pîrsgirêkên bilêvkin û nivîsandinê di nava zimanê kurdî de çêdikin, tevî van pîrsgirêkan Rojnemeya Kurdistan a ku bi zimanê kurdî cara yekem li Qahîrayê ji aliyê Midehet Bedirxan û çend hevalên wî ve hatiye weşandin, rê li ber wêjevanên kurd vedike ku lêkolînên girîng der barê ziman, wêje û dîrokê de bikin.

Lêkolîn

Kurd çawa ber bi dewletên Yekîtiya Sovyetê ve çûn û di bin çî bandoriyê de bûn û çî pêşketin di çand û wêjeya kurdî de kirin?

WÊJEYA KURDÎ YA NÛJEN LI YEKÎTIYA SOVYETÊ

Li gorî ku di hin jêderên dîrokî de hatiye gotin ku di sala **1857** an de yekemîn pirtûka wergerî zimanê kurdî bûye "Incîl" e û li Stenbolê, bi alîkariya hin keşeyên Ermenan hatiye çapkirin. Duyemîn pirtûka ku wergerî kurdî bûye bi navê "Alfebeya kurmancî-Ermenî" ye bi tîpên ermenî û bilêvkirina kurmancî hatiye nivîsandin, ew jî li Stenbolê hatiye çapkirin. Ev pirtûk bi çend taybetiyan hatiye nasîn, hin ji wan jî ev in:

1. Yekemîn pirtûka fêrkirina zarokan bû.
2. Yekemîn pirtûka şîrovekirina Incîlê bû.
3. Yekemîn pirtûka kurdî bi alfebeya ermenî bû.
4. Yekemîn ferhenga "kurdî-ermenî" bû û di nava wê de 300 gotin hebûn.

Di sedsala **20** an de, rê li pêşiya zarokên kurd vedibe ku li dibistanên fermî bi zimanê kurdî perwerde bibin; da ku wêjevan û zanyarên bi nav û deng ji van dibistanan derbiçin û rêyeke nû ji wêjeya kurdî re, vekin.

"**Şoreşa Oktoberê**" ya ku di sala **1917** an de li Rûsyayê li dar ket. Pêşketinên herî bibandor di jiyana gelek netewan de çêkir û bi taybet pêşketina hestên netewî di nava van netewan de, bi xwe re anî. Di vê şoreşê de gelê ermen mafê xwe bi dest xist û li gorî biryara Lenîn; rê li pêşiya kurdan jî vebû ku bi zimanê xwe bixwînin, binivîsin û biranşên xwe yên perwerdeyê amade bikin.

Bi hatina sosyalîzmê re û di serdema Lenîn **1921**ê de piraniya zarokên kurdan ên ku li Sovyetê dijyan, derbasî dibistanan bûn û gelek dibistanên bi zimanê kurdî hatin vekirin. Bi alîkariya ermeniyan pexşan û wergerê di wêjeya kurdî de bi pêş dikeve, tevî ku çand û wêjeya kurdî li Sovyetê nexwedî dîrokeke dirêj in jî; lê roleke pir girîng di pêşketina wêjeya kurdî

de lîstine; roman, çîrok, kurteçîrok, werger û hwd di nava wêjeyê de li pêş ketin û bandoreke mezin li tevahî Kurdistan pêk anîn û hêdî hêdî li hemû beşên Kurdistanê belav bûn.

Li gorî beşên din ên Kurdistanê, li gel ku serjimara kurdên li Sovyetê hindik bû jî, lê nivîskar û wêjevanên mezin ji wir derketin holê. Li ser zimanê kurdî, nakokî û pirsgirêkên wî gelek berhem hatin nivîsandin. Lê belê, ev pêşketin ta serdema hatina Stalîn berdewam bû, paşê roj bi roj paş de vejeriya. Hemû dever û dibistanên kurdan ên hatibûn avakirin, ji ber biryarên Stalîn hatin girtin û hilweşandin û piraniya gelê kurd surgunî sîbîrya û Asyaya Navîn kir.

Di sala **1921**ê de Hakob Gazaryan Lazo alfebeya ermenî saz kir û di pirtûkeke bi navê "Şamîs" de çap kir û weşand; di vê pirtûkê de hin simbolên ku tîpên dengdêr ên kurdî derbirîn dikin, bikar anîn. Ev pirtûk bû çavkaniya sereke ya alfebeya ermenî, gelek dibistanên mîna dibistana Lazo û komeleya kurdî hatin vekirin û waneyên zimanê kurdî yê alfebeya ermenî di wan de hatin dayîn.

Di sala **1927**an de yekemîn fîlmê kurdî yê bêdeng û bi dirêjîya 72'xulekan bi navê "**Zarî**" ji aliyê Bîg Nazarof û Armenkîno ku jiyana êzdiyên li ser sînorên Sovyetê vedibêje, hat weşandin.

Di sala **1928**an de bi alîkariya nivîskarê ermenî Orbêlî; ji bo nivîsandina kurdî, tîpên latînî li şûna alfebeya ermenî hatin bikaranîn. Ev tîpên latînî bi hatina Erebe Şemo û derbasbûna wî ya qada zanist û wêjeyê re derketin holê; ango Erebe Şemo ew bikar anîne. Di sala **1930**î de bi awayekî fermî tîpên latînî li Ermenistan û Gurcistanê hatin bikaranîn. Di salên **1931-1932**yan de li Ermenistanê **9** pirtûkên ermenî û rûsî wergerî zimanê kurdî bûn. Di nava salên **1932-1933**an de nêzî "**40** dibistanên kurdî vebûn" û "**71** mamoste" waneyên kurdî fêrî "**1936** xwendekaran" dikirin. Di heman salê de, di Yekîtiya

Rewşwnbîrên Ermen de beşeke Rewşenbîrên Kurd hate damezrandin û yekemîn berhema wêjeyî ya ku hate weşandin; romana "Şivanê Kurd" a Erebê Şemo bû. Lê li Azerbeycanê çand û wêjeya kurdî, qedexe bû. Li Bakoyê jî tenê pirtûkeke kurdî çap bû û di navbera salên **1933-1936** an de tenê **6** pirtûkên kurdî hatin çapkirin. Di sala **1934** an de kongireke rewşenbîrên kurd derbarê çand, ziman û wêjeya kurdî de lidar ket, ku di encama wê de ziman û wêjeya kurdî bêhtir xurt bû û di sala **1937** an de di Radyoya Êrîvanê de programên bi zimanê kurdî hatin weşandin. Ji ber vê yekê jî salên di navbera **1932-1938** an wekî serdema zêrîn di pêşketina çand, ziman û wêjeya kurdî de tên binavkirin.

Di sala **1938** an de ji ber sedemên nêzîkbûna şerê cîhanê yê duyem, girîngiya zêde bi çand û wêjeya kurdî ve nema, Riya Taze hate girtin û çapkirina pirtûkên kurdî jî hatin rawestandin. Di navbera salên **1944-1945** an de pergalên pişafînê li ser çand, ziman û wêjeya kurdî hatin pêkanîn û alfebeya latînî hat qedexekirin û li şûna wê tîpên rûsî "kirîlî" hatin bikaranîn. Ji bilî van kiryarên ku li ser kurdan hatine pêkanîn, ji hêla Stalîn ve; nivîskarên kurd ên mîna Erebê Şemo hatin sugunkirin.

Di sala **1956** an de piştî mirina Stalîn; tevgerên kurdan vehesîna xwe bidest dixin û dest bi karên xwe dikin û pirtûkên kurdî çap dibin. Programê ku di Radyoyê de dihatin weşandin; dîsa dest pê kir û Riya Taze jî weşana xwe careke din berdewam kir.

Di sala **1961**ê de bêtirî **130** ciwanên kurd ên Sovyetê di Zanîngeha Moskova, Êrîvan, Lenîngrad û Bakoyê de dixwendin. Di vê dema kin de bi dehan kesên akademîk, rojnamevan, rewşenbîr û hunermendên kurd ên mîna: Erebê Şemo, Casimê Celîl, Wezîrê Cindî, Emînê Evdal, Ordîxanê Celîl û hwd, di komarên Yekîtiya Sovyetê de û bi taybet li Ermenistan û Gurcistanê derketin holê.

Pirsên Nirxandinê

1. Bi piranî wêjeya kurdî li Ermenistanê li pêş ketiye, çima?
2. Tu çawa rola pêşketina wêjeya nûjen di nava gelê kurd de, dinirxînî?
3. Çi berhem li wan deveran hatine çapkirin û gelo di roja me ya îro de peyda dibin an na? Lêkolîn bike.

EREBÊ ŞEMO

Danerê yekem ê tîpên latînî yên zimanê kurdî, Erebê Şemo ye.

Erebê Şemo, nivîskarekî kurd ê bi nav û deng e. Weke bavê romana kurdî tê naskirin. Yekem romana kurdî ya ku bi zimanê kurdî hatiye nivîsandin, berhema wî ya bi navê "**Şivanê Kurd**" e. Erebê Şemo, di **23.10.1897** an de li gundê Susuzê li navçeya Qersê, ku di wê demê de di bin desthilatdariya Rûsyayê de bû, ji dayîk bûye.

Ew jî, ji malbata şêxan bû û di nava civaka xwe de navdar bûn. Erebê Şemo, xwendina xwe ya seretayî li Êrîvanê diqedîne. Wî, ji bilî zimanê kurdî, zimanê rûsî, tirkî, gurgî, almanî, azerî, yewnanî û ermenî jî baş zanibû.

Di sala **1927** an de li ser daxwaza komîteya navendî ya komunîstên Ermenistanê, Erebê Şemo bi alîkariya Prof. Orbêlî û Ishaq Morgolêv ve yekem car tîpên latînî ji bo nivîsandina kurdî amade kir. Di wê salê de hîndekariya kurdî li Ermenistanê bi van tîpan bi rê ve çû. Di sala **1928** an de tîpên latînî yên ji bo fêrbûna zimanê kurdî, ji aliyê wî û Ishaq Morgolêv ve û bi alîkariya Prof. Orbêlî hatibûn amade kirin, bi fermî li Yekîtiya Sovyetê hatin pejirandin.

Di sala **1929** an de yekem pirtûka kurdî ya bi tîpên latînî li Êrîvanê bi navê "Hînbûna Xwendina Nivîsara Kurmancî" ji amadekirina Şemo û Morgolêv hat çapkirin. Ew jî, bû berpirsiyarê yekem ê "Xwendina Dershazirkirinê". Ji **31.03.1930** î ve bi wê alfebeyê dest bi çapkirina rojnameya "**Riya Teze**" bû û Şemo bû berpirsiyarê herî çalak ê rojnameyê.

Di sala **1931**`ê de Erebe Şemo li Lenîngradê rastî Qanatê Kurdo hat, hevaltiyeke baş di navbera wan de çêbû. Ji wir dest bi xebata xwe ya wêjeyî û zanistî kir. Li wê derê nivîsên der barê pîrsgirêkên zimanê kurdî de amade kir û li Ermenistanê çap kir.

Di sala **1937**`an de ji aliyê Stalîn ve hat mişextkirin, ew şand qeraxa Sîbîryayê, heta sala **1956**`an ew li wê derê ma.

Piştî mirina Stalîn, ew hatiye bexşandin û careke din vegeriya Ermenistanê. Di sala **1966**`an de romana xwe ya dîrokî "**Dimdim**" belav dike. Di sala **1967**`an de jî li Moskovayê berhevoka "**Hikayetên Gelê Kurd**" û romana xwe ya bi navê "**Riya Bextewar**" çap kirin.

Di **21.05.1978**`an de li Êrîvanê jiyana xwe ji dest daye. Li ser dîwarê xaniyê ku Erebe Şemo tê de jiyaye, li ser keviyekî mermer bi rûsî wiha hatiye nivîsandin: "Di vê malê de nivîskarê kurd, bolşevîkê kevn, xebatkarê civatî yê bi nav û deng, Erebe Şemo Şamîlov jiyaye".

Berhemên Erebe Şemo:

1. Şanoya Aleksandir Araratyan "Koçekê Derewîn"
Wergerandiye kurdî - **1930**
2. Şivanê Kurd (Roman - **1935**)
3. Li ser pêwendiyên feodalî ya di nava kurdan de - **1936**
4. Berbang (Roman - **1958**)
5. Dimdim (Roman - **1965**)
6. Hopo (Roman - **1969**)
7. Pirtûka Alav
8. Bi senaryoya wî, belgefilmek bi navê "Kurdên Ermenistanê" hatiye çêkirin.

Karên ku di jiyana xwe de kiriye:

1. Di nava artêşa Rûsyayê de karê wergerê kiriye.
2. Li Ermenistanê rêveberiya peymangeha amadekirina mamosteyan kiriye.
3. Di sala **1918`**an de tevî Partiya Komunîstên Ermen bû.
4. Di sala **1924`**an de ji peymaangeha Lazarîv a zimanan li Moskovayê, derçûye.
5. Wekî damezrînerê rojnameya Riya Taze tê nasîn.
6. Di sala **1931`**ê de bû endamêkî konseya rêveber a Partiya Komunîst a Ermenî.
7. Ji sala **1930`**î ta sala **1937`**an, serokatiya weşana Riya Taze kiriye.

Lêkolîn

Erebê Şemo:

- a. Çima bala gelê kurd kişand ser romanê di demeke ku roman di nava kurdan de peyda nedibû?
- b. Bi derketina romanê re, çi guherîn di nava wêjeya kurdî de çêbûn? Binirxîne.

ROMAN

Têgîneke wêjeyî ye ku koka xwe ji peyva Romanus a latînî digire. Romanus jî tê wateya çîroka bûyera rastîn an jî ya nîgaşî. Bi rêbaza pexşane tê nivîsandin. Roman bi xwe ji rêzeçîrokan pêk tê; lê ew ji çîrokê cudatir e.

Di nava xwe de gelek kesan vedihewîne û li ser çend bûyeran diaxive. Di sedsala 18`an de li Ewrûpayê bi taybetiya zayenda wêjeyî ya herî bibandor, derketiye holê.

Hêmanên nivîsandina romanê:

1. **Kesayet:** Bê guman, kesên ku di romanê de dabaşa wan tê kirin, mirov bi xwe ne. Di navbera mirov û leheng de peywendiyêke pir xurt heye û li aliyekî din jî ya herî girin kesayet e. Divê ku kesayet mîna hemû mirovan be ku xwedî tirs û hêz, hêvî, xalên xurtbûn û lawaziyê û xwedî armanc be.
2. **Kesayeta alîkar (kesayeta duyem):** Dema ku roman lehengekî/ê yan jî du lehengan bigire nava xwe, wê demê divê kesayetin din hebin ku bêyî wan binesaziya romanê pêk nayê, dibe ku tu rola wan tune be jî, lê ku ew nebin; roman jî dê ne serkeftî be.
3. **Leheng:** Di berhema wêjeyî de, ew kesayeta sereke ye, divê ku kesayeta leheng her tim nerm be û bikaribe xwe biguherîne. Ew bi xwe wekî tewreya berhema wêjeyî tê; pênasekirin. Ji vê jî hin taybetiyên lehengê/a yên ku roman li ser ava dibe, hene. Ew jî ev in:
 - a. Xwedî biryar e û li dijî pîrsgirêkan radiweste, gelek caran ji aliyê hin kesan ve rastî astengiyan jî tê.
 - b. Rikberiyên dipejirîne û divê ku xwedî hêz be.
 - c. Her tim di nava hewildanan de ye û li vê rêbazê digere.
 - d. Hêza xwe kom dike û hevalbendan ji xwe re çêdike.

- e. Li dijî stemkariya ku dixwaze wî/ê têk bibe, serî hildide.
 - f. Demeke dirêj bi êş û azaran re rû bi rû dimîne û paşê bi ser dikeve.
 - g. Bi hêzeke bixwebawer karibe li hember astengiyan raweste.
 - h. Li hember nebaşiyên derdikeve.
 - i. Ji raboriyên xwe sûd werdigire û fêrî nîfşê li pey xwe dike.
4. **Cih û dem:** Di navbera jiyana leheng û cih de, peywendiyê jîngarî heye; ji ber ku mirovên li gund û bajêr jiyana dikin, di nava wan de cudahî hene. Nivîskarê/a romanê jî lehengê/a xwe li gorî rewşa civakê li cihekê guncaw hidibijêre. Dem: Ew jî yek ji hêmanên bingehîn ên romanê ye; ji ber ku bûyerên di romanê de cih digirin an jî guhertina mirovan a ku bingeha romanê ye; di demekê de pêk tê. Li aliyê din jî du demên romanê hene:
- a. Dema giştî ya ku bûyerên romanê tê de pêk tên. Mînak: Salek, du sal, mehek, rojek...
 - b. Dema taybet; ango dema romanê ya ku demek taybet tê de destnîşan dibe û bûyerên romanê di wê demê de pêk tên.
5. **Kesayeta dijber:** Ew hêza ku lehengê/a romanê pê re dikeve hevrikiyê, ev kesayet di heman demê de nebaşiyê jî belav dike. Dibe ku nebaşî bi gelek awayan di rêya hin kes an jî hin bûyeran de belav bike. Dijberî; nûnertiya yek kesî nake, tenê hewildanan ji bo binkeftina leheng dike. Dibe ku leheng bi xwe, derbarê hin biryarên şaş an hin reftaran de, derbasî nava kêferatê bibe. Dibe ku ev her du kesayetên girîng, rastî hin guhertinan bînin; ev jî cureyekî çarekirina kêferatê ye "guhertina di kesayetê de", ne tenê serkeftina lehengê/a romanê ye.
6. **Daraştin:** Berdewamiya bûyerên romanê ber bi çareseriyê ve, ew jî dabeşî du beşan dibe:

- a. **Daraştina xwerû:** Di vê beşê de bûyer bi awayekî xwezayî derbas dibin, paşê kêferat û nakokî digihêjin lûtikaya xwe û hewildanên çareseriyê derdikevin pêş.
- b. **Daraştina pêkhatî:** bûyer tê de ber bi dawiyê ve diçin, paşê kesê/a nivîskar ji çareserî û tevlîheviyan dest pê dike û hewil dide ku wan çareser bike.

Cureyên romanê:

1. Romana romantîkî
2. Romana polîsî
3. Romana dîrokî
4. Romana ramyarî
5. Romana niştimanî
6. Romana rasteqînî
7. Romana perwerdeyî
8. Romana derûnî
9. Romana nameyî
10. Romana şoreşgerî
11. Romana fantazyayî
12. Romana aşopî

Taybetiyên romanê:

1. Roman dirêj e.
2. Kesayetên wê pir in û bi pîranî mirov in.
3. Di romanê de herî kêr du yan sê bûyer hene.
4. Dema wê diyar e.
5. Di romanê de agahiyên ramyarî, civakî, leşkerî û aborî ji bo xurtkirina mijara romanê û girêdana xwendekar bi bûyeran ve, girîng in.
6. Di romanê de dîmenên wêjeyî tîn bikaranîn.
7. Rê dide mirov û dihêle ku di peyvê de bihizire.
8. Di nivîsandina romanê de, divê dewlemendiya ziman bê bikaranîn.

Beşek ji romana Şivanê Kurd a Erebê Şemo

Fikrê nû di nav milet de belav dibin

❖ Vê beşa romanê bixwîne û bi hevalên xwe re guftûgo bike û binirxîne:

Dema dayîna xûkiya bega û sixreya wan hatibû; Egîd beg bi xulamên xwe ji eşîrê re da zanîn ku herin ciyê pezê wî yê zivistanê çêkin.

Cangir beg jî emir da êla xwe. Gundiyên feqîr û (yên hinekî xweşhal) berê ku ji xwe re tiştê bikin diviyabû ku, mal, zar û zêçên xwe li bin ezmên bihêlin, bi mer û bêra herin şixulê bega biqedîne. Gelek ji wan qebûl nekir, li dora Gezû civiyan û ne razîbûna xwe nîşan dan Mecid beg, qamçiyek di dest de, di ber koçera re derbas bû û bi awir li wan nêrî. Tu kes ji yê rûniştî ji bo ikaraha adetên kevin, bihatina wî ranebû.

Xemnakê, baş e, baş e, ronên!...

Egîd beg gote wan di nêzîk de, ezê we ji bav û kalên we bêtir bêxim bin hikma xwe. Hûn bawer dikin ku nîzama we ewê dom bike, ne?! hûnê paşê bibînin! Ingilîz û Taşnaq çermê we û yê xortê we yê Kumunîst wê rakin...

Pirsên Nirxandinê

1. Cudahiyên di navbera roman û çîrokê de binivîse.
2. Romana şoreşgerî li ser çi diaxive û bi piranî mijarên wê çi ne?
3. Li gorî nêrîna te, gelê Kurd di warê nivîsandina romanê de, gihaştiye çi astê?

QENATÊ KURDO

Qanatê Kurdo, di **12.09.1909**`an de li gundê Sûsîzê yê girêdayî Qersê, di malbeteke cotkar de ji dayîk dibe.

Qanatê Kurdo, xwendina xwe di dibistana kurdî ya Lazo de dest pê kir. Ya ku sala **1922**`yan bi rêveberiya nivîskarê êzîdî Ehmedê Mîrazî, Lazo (Hakob Xazaryan) û hin dost û xêrxwazên gelê kurd ên ermenî, li bajarê Teblîsê ji bo zarokên kurd hatibû vekirin.

Sala **1928**`an bi pêşniyara Erebê Şemo, 8 ciwanên kurd ji bo xwendinê dişînin Lenîngradê (Saint Petersburg a niha); yek ji wan ciwanan, Qanatê Kurdo bû.

Ew destpêkê dikeve Fakulteya Karkeran û piştî bidawîkirina fakulteyê, xwendina xwe li enstîtuya dîrok, felsefe, zimanzanî û wêjeyê berdewam dike. Êdî di sala **1933**`yan de dema ku ew hîn xwendekarê enstîtuyê bû, bi Erebê Şemo û Îshak Sûkêrman re du gotarên zanyariyê li ser pirsên zimanê kurdî çap dike.

Qanatê Kurdo, di wan salan de li gel xwendina xwe ya enstîtuyê jî, di Fakulteya Karkeran de mamosteyê zimanê kurdî bû.

Piştî bidawîkirina enstîtuyê, li Zanîngeha Lenîngradê ya dewletê, weke xwendekarê aspirantê (xwendekarê doktoriyê) tê hilbijartin û teza xwe li ser pirsên zimanê kurdî dinivîse û li Enstîtuya Etnografîyê karê xwe yê zanyariyê didomîne. Ew, li zanîngeha Lenîngradê dest bi mamostetiya zimanê kurdî dike.

Di sala **1946**`an de dikeve beşa Enstîtuya Rojhilatnasiyê ya Lenîngradê û heta dawiya jiyana xwe, li wê kar dike. Ji sala **1949**`an heta van salên dawiyê jî, li Ermenîstanê zarokên kurd

bi pirtûkên ku wî amade kiribûn, fêrî rêzimana kurdî dibûn. Mirov dikare bêje ku wî bi tenê karê zanîngehekê kiriye. Nêzî **20** kesî bi serokatiya wî ve tezên xwe yên doktoriye amade kirine.

Pişka kurdnasiyê, li Lenîngradê meha duyem a sala **1959`**an hatiye damezirandin û rojhilatnasê navdar, dostê gelê kurd Hovsêp Orbêlî bû yekem serokê wê. Lê piştî çend mehan, wî serokatiya wê beşê spart Qanatê Kurdo, ku heta dawiya jiyana xwe serokatiya wê ocaxa kurdnasiyê dike.

Bi serokatiya Qanatê Kurdo ve kabîneya kurdnasiyê li pişka Lenîngradê ya Enstîtuya Rojhilatnasiyê, li seranserî cîhanê bû navenda kurdnasiyê ya herî navdar.

Ji salên **80`**yî ve ew êdî pirsê lêkolîna zimanê peykerên nivîskî datîne. Bi taybetî, yên bi şêwezarê Hewramî û Goranî. Şagirtên wî, bi taybetî profesor Zera Ûsiv, vî karî bi rûspîti bi pêş ve dibe.

Divê bê gotin ku Qanatê Kurdo, piştevanê alfebeya kurdî ya li ser bîngeha tîpên latînî bû. Ew di wê baweriyê de bû ku alfebeya bi tîpên kîrîlî, bi zorê li stûyê kurdên sovyetê pêçane û çî qas zû ji wê rizgar bibin, ew qas baş e. Wî bi xwe jî, bi alfebeya kirîlî û latînî dinivîsand. Di pirtûkên xwe yên zanyarî û tîkîstên(nivîsên) kurdî de tenê bi alfebeya latînî didan û digot: **"Siberoja zimanê kurdî, alfebeya bi tîpên latînî ye"**.

Dema ku bi peymanê **11`**ê Adara sala **1970`**yî li Silêmaniyê zanîngeha kurdî vebû, ji bo xwendina korseke li ser zimanê kurdî, Qanatê Kurdo vexwendin Silêmaniyê. Ew gelekî şa bûbû, armanca wî ya bi salan ku di zanîngeheke kurdî de li ser zimanê kurdî semînanan bide, pêk dihat.

Destûra çûyîna wî nedan. Wî zanîbû ku ji bo kurdperwariya wî, rê nedanê biçe Kurdistanê û ev yek ji bo wî bû aloziyeke pir giran.

Salên Cenga Cîhanê ya Duyem jî, dema ku artêşa Yekîtiya Sovyetê ketibû rojhilatê Kurdistanê, wî pir dixwest ji bo berhevkirina metiryalên li ser zimanê kurdî, biçe wir. Lê wê demê, ji ber kurdperweriya wî, rê nedanê.

Di sala **1974**`an de dema ku Yekîtiya Sovyetê bi giştî piştî rejîma Îraqê digirt û çapemeniya di bin destê rejîmê de her dem li dijî serokatiya kurdan dinivîsî. Qenatê Kurdo bi awayekî vekirî piştgiriya şoreşa Başûrê Kurdistanê dikir û li her derê siyaseta Yekîtiya Sovyetê rexne dikir.

Di **31.9.1985**`an de dilê vî mirovê mezin rawestiya û jiyana xwe ji dest da.

Berhemên Qenatê Kurdo:

1. Zimanê Kurdî: Rêzimana Kurmancî (**1957**)
2. Ferhenga Kurdî (Kurmancî-Rûsî) (**1960**)
3. Beranderkirina Rêzimanên Diyalêktîka Kurdî (Kurmanciya jor û Kurmanciya jêr) (**1973**)
4. Ferhenga Kurdî (Sorani-Rûsî) tevî Zara Yûsûpovayê (**1983**)
5. Tarîxa Edebiyata Kurdî - beşa 1 (**1983**), beşa 2 (**1985**)
6. Gramera zimanê kurdî (**1990**)
7. Dozdeh varyant, Mem û Zîn (**1996**)

Zarokên kurd, li welatê Sovyetê bi pirtûkên wî hînî zimanê dayîkê dibûn. Heta salên **1990**`î deh pirtûkên wî yên waneyan, li Ermenistanê hatine weşandin.

Lêkolîn

Qenatê Kurdo; ji bo bixwendinkirina zarokên gelê kurd û pêşxistina wan, çi xebat kiriye?

CASIMÊ CELÎL

Casimê Celîl, di sala **1908**`an de li gundekî navçeya Dîgor a girêdayî bajarê Qersê ji dayîk bûye.

Casimê Celîl, zarokatiya xwe ji pênc salî û pê ve di nava şer de derbas dike. Bi taybetî, dema ku Casimê Celîl derbasî Êrîvanê dibe; li wir rastî sifireya amade nayê. Ji ber vê yekê, di dema çûyîne de nikarîbûn xwarin, kinc, nivîn, pez û dewaran bi xwe re bibin, ku bi hêsanî çend rojan karibin debara xwe pê bikin.

Di wan deman de Yekîtiya Sovyetê, hîn Ermenîstan tevî xwe nekiribû. Ji ber van sedeman; birçîbûn, belengazî û bêxwedîtî pir zêde bû. Ev kesê giranbuha, bi şevan ji derve radikeve û birçî dimîne. Piştî ku Ermeniyek xêrxwaz û dostê kurdan rastî wî tê, wî radestî sêwîxaneyê dike. Ev wêjevanê hêja, ji aliyê Sêwîxaneyê Gonî ve tê xwedîkirin û perwerdekirin. Ji bo ku bi rewşeke rêkûpêk, bi kêrî gel û çanda xwe were, pir xebitiye. Di temenê biçûk de gelek navendên çanda kurd ji gelê xwe re damezirandine. Di temenê **23** saliya xwe **1931**`ê de bû rêveberê Komeleya Kurdan. Di wê xwendîgehê de bi sedan keç û xortên kurd dixwendin û karê civata xwe dikirin.

Casimê Celîl, li malbateke kurd û xizan hatiye cîhanê. Navê wî, gihîşt asta herî jor. Temenê wî jî, zêde bibû û gihîştibû **90** salî. Lê gelê wî, ji xebata wî têr nedibû. Dixwest hê jî di nava wan de bimîne. Lê di roja **24.10.1998**`an de jiyana xwe ji dest da.

Helbesta Singa Çiyê

Ji singa çiyê av tê xwarê
Ava belekiya berfê
Ez heyrana xala çenê
Lê bedewê lê canê

Elbekê tejî ke ji wê avê
Bireşîne ser gulê darê
Bila bêhna miska wan bê
Lê lê canê min heyranê

Cardin avê bi elbê bîne
Dilê min agire agir tîne
Bi ava elbê tu vehesîne
Lê lê canê tu bilezîne

Ez şivanîm li serê çiya
Tu xezala best û zeviya
Lê lê canê te hingavtim
Te hingavtim bi çav biriya

Pirsên Nirxandinê

1. Casimê Celîl di çi rewşê de xwe gihand deverên Yekîtiya Sovyetê?
2. Di jiyana xwe de ji bo gelê kurd, çi xebat kiriye?
3. Hewl bide ku tu hin agahiyan derbarê Radyoya Êrîvanê de binivîse.

ORDÎXANÊ CELÎL

Di demên Sovyetê de çend nav di warê rajeya tore, wêje, dîrok, çand, ziman, muzîk û zargotina kurdî de derketin pêş, hin ji van kesan jî malbata Casimê Celîlê Osê bû. Vê malbata kurdperwer; kar û xebat li ser dîrok û zargotina kurdî kiriye û di hemû qadên zanistê de cihê xwe girtiye.

Mirov dikare bibêje ku hemû zarokên vê malbatê, piraniya jiyana xwe pêşkêşî pêşxistina wêje, berhevkerin, weşandin, lêkolînkirina zargotina gel û kurdzaniyê kiriye û pirtûkxaneyeke dewlemend li pey xwe hiştiye.

Ordîxanê kurê Casimê Celîl; di **24.08.1932**`yan de li Êrîvanê ji dayîk bûye û di **27.10.2007**`an li Sankt Petersburg (Lenîngradê) koça xwe ya dawî kiriye.

Ordîxanê Celîl; doktorê zimanasî, profesor, zargotinzan û ronakbîrekî kurd ê bi nav û deng e.

Di sala **1951**`ê de li Zanîngeha Êrîvanê; beşa zimanasiyê xwendiyê û di sala **1956**`an de xwendina xwe bidawî kiriye. Di heman salê de di Akademiya Zanistî ya Ermenistanê, di beşa kurdolojiyê de wekî berpirsyar kar kiriye. Di sala **1957**`an de li Zanîngeha Lenîngradê di Peymangeha Zanistî ya Rojava de, di beşa kurdî de dest bi kar kiriye.

Ordîxanê Celîl; yekem car dibe berdevkê Radyoya Kurdî û **3** salan karê xwe berdewam dike. Demekê bi birayê xwe Celîlê Celîl û xwişka xwe Cemîla Celîl re, li Gurcistan û Ermenistanê li nav herêmên ku kurd di wan de dijîn, digerin û li ser zargotin û wêjeya gelêrî ya kurdî lêkolînan dikin û berheman kom dikin.

Di sala **1958** an de, Ordîxanê Celîl berê xwe da başûrê Kurdistanê û li wê derê li ser zimanê kurdî lêkolîn kirin. Di sala **1970** yî de li ser kurdên ku surgunî Kazaxistan û Turkmenistanê bûne, lêkolîn kirin.

Ordîxanê Celîl di **75** saliya xwe de ji ber nexweşiya penceşêrê, li Lenîngradê koça xwe ya dawî kir.

Berhemên Ordîxanê Celîl:

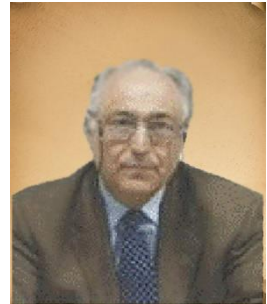
1. Helbest, bi zimanê kurdî, Êrîvan **1959**.
2. Têlî Hemze, Bi zimanê kurdî-kirîlî, Êrîvan **1963**.
3. Dîlokên Cima'eta Kurda, bi zimanê kurdî-kirîlî, Êrîvan **1966**.
4. Destanên Cima'eta Kurdan yên Mêrxasiyê "Xanê Çengzêrîn-Dimdim", lêkolîn û deq, bi zimanê rûsî û kurdî-latînî, Moskova **1967**.
5. Mesele û Metelokên Cima'eta Kurda, beşa 1`ê, bi zimanê kurdî-kirîlî, Êrîvan **1969**.
6. Zimanê Kurdî, pirtûka wanedayînê, bi zimanê kurdî-kirîlî, Êrîvan **1969**.
7. Mesele û Metelokên Cima'eta Kurda, beşa 2`yan, bi zimanê kurdî-kirîlî, Êrîvan **1975**.

Pirsên Nirxandinê

1. Zargotin, çi ye û ji çend beşan pêk tê?
2. Tu jî hewl bide ku çend berhemên Ordîxanê Celîl ji bilî yê li jor hatine diyarkirin, binivîse.
3. Cemîla Celîl; bi awayekî kurt lêkolîn bike û ji bo wêjeya kurdî çi xebat kiriye? Binirxîne.

CELÎLÊ CELÎL

Celîlê Celîl; di sala **1936`**an li Êrîvanê ya paytexta Ermenistanê ji dayîk bûye. Di malbateke zana û rewşenbîr ku her tim di warê lêkolîn û zanistê de hewldan dikirin de xwedî bûye. Bavê wî Casimê Celîl e; yek ji wan kêsên ku roleke girîng derbarê pêşketina çand, ziman û wêjeya kurdî de lîstîye. Birayê wî Ordîxanê Celîl e; yê ku roleke mezin derbarê dewlemendkirina pirtûkxaneya wêjeyê de lîstîye û xwişka wî Cemîla Celîl e; ya ku gelek stranên kurdî berhev kirine û nêzî **500** stranên kurdî bi rîtm û awaz kirine.

Nivîskar, lêkolîner, zargotinzan û dîroknasekî kurd e. Li zanîngeha Êrîvanê û Akademiya Rojhilatnasiyê ya Lenîngradê xwendîye û di sala **1959`**an de ji beşa dîrokê, derçûye û heta sala **1963`**yan di Akademiya zanistî ya Rojhilatnasiyê ya girêdayî Lenîngiradê de kar kiriye. Piştî pêşkêşkirina projeya xwe ya bi navê "**Tevgera Rizgariya Kurdan ji sala 1850-1880`yî**", bawernameya doktoriyê bi dest xist. Di navbera salên **1963-1993`**yan de di Peymangeha Rojhilatnasiyê ya girêdayî Akademiya Zanistî ya Ermenistanê de kar kiriye. Di sala **1991`**ê de nasnavê Profesor li wî hatiye kirin.

Ji sala **1994`**an ve li Zanîngeha Viyênayê wekî mamosteyê vekolînên kurdî, kar dike. Pir lêkolîn û berhemên wî yên nirxbuha derbarê dîrok û folklorê kurdî de hene.

Nêzî **35** berhem û **100** gotar û vekolînên wî hene. Pirtûkên wî wergerî zimanên erebî, tirkî, ermenî, farisî, almanî û rûsî bûne. Pirtûkên wî yên wergerî zimanê erebî bûne, ev in; "**Serhildana Şêx Ubeydulahê Nehrî 1880**" û "**Serhildana Kurdan a Çandî û Neteweyî ji sedsala 19`an ta ya 20`an**".

Berhemên wî:

1. Serhildana Kurda di sala **1880`î** de, Moskova **1966** bi zimanê rûsî derket, her wiha di sala **1979`an** de bi zimanê erebî derket, di sala **1987`an** de bi zaravayê soranî derket.
2. Zargotina Kurdan, li gel Ordîxanê Celîl.
3. Jiyana Rewşenbîrî û Siyasî ya Kurdan, **200** rûpel, Weşana Jîna Nû **1985**.
4. Çîrokên Kurdî, Weşana Nauka, Moskova, **1989**.
5. Zargotina Kurdên Sûriyê, li gel Ahmet Omer û Ordîxanê Celîl, Weşana Jîna Nû **1989**.
6. Dastanên Kurdî, li gel Ordîxanê Celîl, **244** rûpel, Weşana Zêl, Stanbol **1994**.
7. Autobiografie (otobiyograf'-kurtejiyan) a Ebdurrizaq Bedirxan, **72** rûpel, Weşana Havîbûn **1999**.
8. Dîwaro tera dibêm bûkê tu guhdar be, **158** rûpel, Weşana Pêrî, Stanbol **2000**.
9. Sîyapûş Seyfulmuluk, bi tîpên latînî, Viyena **2000**.
10. Sîyapûş Seyfulmuluk, bi tîpên erebî, Viyena **2000**.
11. Rûpelên Balkeş Ji Dîroka Gelê Kurd, **195** rûpel, **2002**.
12. Keşkûla Kurmancî.
13. Çîr û çîvanokên kurdî: Êrîvan **1971** (bi zimanê ermenî).
14. Sêzde rûpelên balkêş ji dîroka gelê kurd, Viyena **2002**.
15. Feqîyê Teyran Şêxê Sen'anîya (nezîriye), Viyena **2003**.
16. Çîrokê Cima'eta Kurdan, li gel Ordîxanê Celîl, bi zimanê kurdî, Êrîvan **1974**.
17. Efsane û destanên kurdî, li gel Ordîxanê Celîl û Zîna Celîl, bi zimanê rûsî, Moskova **1989**. Her ew (parçek) Mixtarat min asatîr û hikayat şerqîye, bi zimanê erebî, Heleb **1996**.
18. Mesele û metelokên gelê kurd, li gel Ordîxanê Celîl. Êrîvan **1991**. Her ew, bi tîpên latînî, Viyena **2005**.
19. Çîrokên kurdî, li gel Ordîxanê Celîl, bi zimanê almanî, Frankfûrt **1993**.

Pirsên Nirxandinê

1. Celîlê Celîl di malbateke çawa de mezin bûye?
2. Ji bo pêşketina ziman û çanda gelê kurd, çi xebat li pêş xistiye?
3. Hin berhemên wî li ser kurdên rojavayê Kurdistanê hene, gelo Celîlê Celîl çawa ev berhem nivîsandine? lêkolîn bike.

EMÎNÊ EVDAL

Gelek caran ji wêjeya kurdên Yekîtiya Sovyetê re dibêjin: "**Wêjeya Sêwiyan**". Ji ber ku kesên di sêwîxaneyan de mezin bûbûn, roleke pir girîng di damezrandina vê wêjeya giranbuha de, lîstiyê. Emînê Evdal jî yek ji wan kesan e.

Emînê Evdal, nivîskar, ronakbîr, helbesvanekî kurd ê Ermenistanê ye. Di reseniya xwe de kurdekî êzîdî ye.

Emînê Evdal, di sala **1906** an de li gundê Emençayîrê yê navçeya Dîgorê ya girêdayî Qersê ji dayîk bûye, di wê demê de jî devera Qersê di bin serweriya Imperatoriya Rûs de bû û li wê derê nêzî **17** gundên Êzdiyan ên ji êla sîpkî hebûn.

Di salên Cenga Cîhanî ya Yakem de; ji bo ku xwe bigihînin deverên biewle, piraniya Êzdiyên Serhedê koçber dibin û xwe digihînin Ermenistanê, ji malbata Emînê Evdal jî tu kes namîne; ew bi tena serê xwe dimîne û di sêwîxaneyê de xwedî dibe.

Di sala **1924** an de ji sêwîxaneyê derdikeve û berê xwe dide Teblîsê, piştî du salan vedigere Ermenistanê. Ji ber ku wî di wê demê de xwendina xwe bi dawî kiriye, li gundê kurdan ên Ermenistanê, mamostetiyê dike. Ji sala **1926** an ve, dest bi berhevkirina hin berhemên derbarê folklorê kurdî de dike, lê zanebûna wî têra vî karê binirx nake; ji ber vê jî di sala 1931`ê de tevî Fakulteya Zimanasiyê ya Zanîngeha Êrîvanê dibe.

Ji ber ku Emînê Evdal li Sêwîxaneyê xwedî bûye û zimanê kurdî ji bîr kiriye; yekemîn helbest û kurteçîroka xwe bi zimanê ermenî dinivîse, yekemîn kurteçîroka wî bi navê "**Casim û Tosin**" di sala **1924** an de tê çapkirin. Belê piştî vê, êdî Emînê

Evdal bilez xwe fêrî zimanê kurdî dîke û nivîsên xwe bi zimanê kurdî dinivîsîne.

Di navbera salên **1933-1937**`an de wî hin pirtûkên din ên fêrîkirina zimanê kurdî da çapkirin û di sala **1944**`an de piştî pêşkêşkirina lêkolîna xwe ya bi navê "**Rola jinê di malbata kurdî ya kevn de**" bawernameya xwe ya doktriyê bi dest dixe.

Di sala **1959**`an de beşeke Akademiya Rojhilatnasiyê ya Ermenistanê hate damezrandin û ew jî tê de amade bû û di sala **1960**`ê de ji aliyê Parlemantoya Ermenistanê ve wekî mamosteyê kedkar û xebatkar hatiye xelatkirin.

Emînê Evdal di **22.09.1964**`an de koça xwe ya dawî kir.

Berhemên wî:

1. Casim û Tosin, kurteçîrok **1924**.
2. Pirtûka zimanê kurdî, ji bo koma çaran **1933**.
3. Pirtûka zimanê kurdî, ji bo koma pêncan **1934**.
4. Buhar, koma helbestan **1935**.
5. Pirtûka zimanê kurmancî, ji bo refa xwendinê ya çarem **1936**.
6. Motod (rêbaz) a hînkirina xwendinê û nivîsandinê **1936**.
7. Folklorê kurmanca, li gel Heciyê Cindî **1936**.
8. Rêbaza zimanê kurmancî, ji bo refa xwendinê ya şeşem, li gel Casimê Celîl **1937**.
9. Tolhildana xwînê di nava kurdan de û dawîanîna wê **1952**.
10. Destana Gulîzer, bi zimanê ermenî **1956**.
11. Çîrokên gelê kurd, bi zimanê ermenî **1957**.
12. Ferhenga kurdî ya rastnivîsînê **1958**.

Lêkolîn

Heciyê Cindî:

- a. Kî ye?
- b. Derbarê pêşxistina wêjeya kurdî de, çi xebat kiriye?
- c. Li ku derê xwendiyê?
- d. Berhemên wî çi ne?

BEŞA SÊYEM

-
1. Rewşa Kurdan piştî hilweşandina Imperatoriya Rûsî û Osmanî
 2. Wêjeya kurdî piştî şerê cîhanî yê yekem li rojavayê Kurdistanê
 3. Celadet Elî Bedirxan
 4. Kamîran Elî Bedirxan
 5. Cegerxwîn
 6. Osmanê Sebrî
 7. Qedrî Can
 8. Seydayê Tîrêj
 9. Mûsa Enter
-

REWŞA KURDAN PIŞTÎ HILWEŞANDINA IMPERATORIYA RÛSÎ Û OSMANÎ

Mirov dikare hilweşandina van her du imperatoriyên mezin bi lidarxistina Cenga Cîhanî ya Yekem ve girê bide; ango Imperatoriya Osmanî di sala 1909`an de ber bi hilweşandinê ve diçû û her ku diçû rewşa wê bêhtir aloz dibû û piştî cenga Cîhanê ya Yekem, ev imperatorî hilweşiya. Imperatoriya Rûsî jî, di sala 1917`an de hat hilweşandin û li şûna wê di sala 1922`yan de Yekîtiya Sovyetê ya xwedî pergala sosyalîst hat damezrandin.

Di van salan de, her dewletek li berjewendiyên xwe digeriya û her tim di nava hevrikiyê de bûn ku kîjan berî kîjan dewletê lingê xwe di Rojhilata Navîn de bigire; ji ber vê jî gelek hevpeyman di nava wan de çêbûn, nêzî 9 hevpeymanan di navbera wan dewletan de hatin imzekirin, yek ji wan hevpeymanan; **Sayks-Bîko** ya di sala 1916`an de hat imzekirin û di encama wê de Kurdistan di nava 4 dewletan de hate perçekirin. Wêjeya kurdî di nava xwe de ev perçebûn jiyana kir û êdî di nava her perçeyekê de bandor bû û bandor li wê jî kir, bi taybet di aliyê nivîsandinê de ku li başûr û rojhilat bi tîpên erebî û li bakur û rojava bi tîpên latînî dihate nivîsandin, ev jî bû sedema perçebûna wêjeyî û derketina gelek zaraveyan û netêgihiştina navxweyî.

Di van salan de, rewşa gelê kurd êdî pir aloz bû, her tim di nava revandin, kuştin, qirkirin û komkujiyan re derbas bû, taybet di dema şer de ku şer gelek caran li ser xaka Kurdistanê dihat lidarxistin. Piştî derbasbûna şer û imzekirina gelek hevpeymanan; di sala 1923`yan de û di encama imezeyê hevpeymanan **"Lozanê"** de Tirkiye wekî komar tê pejirandin, êdî hemû cureyên desthilatdarî û dagirkeriya wêjeyî, sepandina zimanê netewî ye tirkî û bikaranîna hemû cureyên pişafînê li

ser gelê kurd hatin pêkanîn; a herî aloz jî ew bû ku li Tirkiye, Sûriye, Îraq (**dewletên ku nû avabûne**) û Îranê pergala pişaftina zimanê kurdî dihate pêkanîn û li şûna zimanê kurdî zimanê erebî, tirkî û farişî li ser gelê kurd disepandin. Ev qirkirin bûn sedema encamgirtina kesên ramyar, wêjevan, leşker û hwd. Di encama vê yekê de koçberî li Tirkiyeyê derket û gelek kesan berê xwe da başûr û rojavayê Kurdistanê. Ji ber ku di wan deman de hem artêşa Birîtanyayê li Îraqê bû û li Sûryeyê jî artêşa Fransayê hebû û ev her du dewlet ji aliyê van her du dewletên rojavayî ve dihatin birêvebirin.

Di van salan de gelek serhildan û tevgerên rizgarkirina gelê kurd ên mîna: **Serhildana Şêx Seyîd 1925 û Komeleya Xoybûn li Libnan û Sûriyeyê bi rêveberiya Ihsan Nûrî Paşa ji bo piştgirtiya Serhildana Agirî 1927 û hwd** ku bi piranî li bakurê Kurdistanê ku şerê dewleta Tirk a dagerker ku ji aliyê Mistefa Kemal Atatürk ve dihate birêvebirin, derketin holê.

Ne tenê li Tirkiyeyê ev desthilatdarî, pişaftin, dagirkerî û kuştin pêk dihatin, lê belê li Îran, Îraq û Sûryeyê jî dihatin pêkanîn û her yekê ji wan bi rêbazekî bikar dianî. Wekî mînak: Ji bo pişaftina zimanê kurdî, rêjîma Sûriyeyê zînara erebî da çêkirin û gelê ereb ên deverên hundir anîn nava gund û bajarên kurdan, heta ku kurd û zimanê wan di nava çand û zimanê vî gelî de bêne pişaftin û tu tevgerên kurdî li Sûriyeyê dernekevin holê. Heman rêbaz li Îraq û Îranê jî hatin pêkanîn. Di encama van kiryaran de, serhildanên gelê kurd jî zêde dibûn û di her demekê de jî rojname û kovar derdiketin holê ku bi piranî wêjeyî û ramyarî bûn, ji bo ku bala gelê kurd bikêşin ser serhildanên wan ên li dijî dagirkeran û li aliyê din jî wêjeya xwe ji bîr nekin, ev jî hin kovarên ku di wan deman derketin holê:

1. Kovara Rojî Kurd, Stenbol, bi zimanê kurdî (soranî û kurmancî) û tirkî, **1913**.
2. Rojnameya Jîn, Stenbol **1919**.

3. Rojnameya Kurdistan, Stenbol, bi zimanê kurdî û tirkiya osmanî ya bi tîpên erebî **1919**.
4. Rojnameya Bangî Kurdistan, Mistefa Paşa **1922**.
5. Rojnameya Bangî Heq, Silêmaniyê **1923**.
6. Rojnameya Jiyanewe, Silêmaniyê **1924**, paşê navê wê hate guhertin û bû Jiyan **1925**.
7. Rojnameya Diyarî Kurdistan, Salih Zekî Sahibqeran, bi zimanê kurdî, tirkî û erebî **1925**.
8. Rojnameya Ronak, Hewlêr **1935**.

Mirov dikare bibêje ku di van salan de tevî qirkirin û pişaftina li ser gelê kurd dihat kirin, gelê kurd li ser lingê xwe ma û tevgerên xwe yên ramyarî, civakî, aborî, leşkerî û hwd ranewestandin û berdewam kirin û her ku dem diçû ji berê bihêztir dibû, bi taybet di dema koçberiya ber bi Sûryê ve. Di nava van koçberan de kesên rewşenbîr û wêjevan ên mîna: Mala Bedirxan Beg, Cegerxwîn, Nûrî Dêrsmî, Osman Sebrî û hwd hebûn. Êdî van kesan karê xwe li Sûriyeyê berdewam kir û bûn bingehek ji pêşxistinan, hem ji aliyê ramyarî hem jî ji aliyê wêjeyî ve. Her wiha derfetên mezin li ber wêjevanên kurd vebûn ku karekî pir girîng bikin, hem li Sûryê hem jî li welatên cuda mîna: Misir, Libinan û hwd.

Pirsên Nirxandinê

1. Rewşa civaka kurdî di navbera salên **1900** û **1935`** an de bîne ziman.
2. Di navbera salên hilweşîna Imperatoriya Osmanî û dawiya Cenga Cîhanî ya Yekem de, çima wêjeya kurdî paş de vegeriya?
3. Kovara Rojî Kurd lêkolîn bike û derbarê rola wê di pêşketina serhildana gelê kurd a wêjeyî û ramyarî de, biaxive.

WÊJEYA KURDÎ PIŞTÎ ŞERÊ CÎHANÎ YÊ YEKEM LI ROJAVAYÊ KURDISTANÊ

Piştî ku li Tirkiyeyê hemû cureyên pişaftin, desthilatdarî, qirkirin û komkujiyan li ser gelê kurd hatin sepandin, dawîlêanîna hemû serhildanên ku hatin lidarxistin û qedexeyên li ser zimên û piştî çewisandina Serhildana Şêx Seyîd, kiriyarên dewleta Tirk a dagirker li ser gelê kurd zêde û hişktir bûn. Di vir de gelê kurd û bitaybetî wêjevanên kurd neçar man ku ji deverên xwe derkevin û berê xwe bidin hin welatên din ên mîna: Sûriye û Îraqê. Ji ber ku hin aramî li wan deveran hebû û her wiha ji aliyê du hêzên navdewletî dihatin birêvebirin.

Di sala 1927`an de Komeleya Xoybûn li Libnanê hate damezrandin.

Di van salan de malbata Bedirxan jî berê xwe da Sûryeyê û Celadet Elî Bedirxan li Sûriyeyê di 15.05.1932`yan de Kovara Hewarê weşand.

Di vir de, gelê kurd derbasî qonaxeke nû dibe, ku komele û hin partî têne avakirin û dest bi tevgerên çandî, wêjeyî û civakî dikin. Li aliyekî din jî rastî qirkirinên çandî û qedexeya zimanê kurdî tînin, bi taybet di dema Mihemed Teleb Hilal de, ku piştî vekolîna wî ya ser herêma Cizîr (**Hesekê**) û kurdên lê dijîn, rêjîma Sûryeyê kiriyarên xwe li ser gelê kurd zêde kirin, hin jî daxwazên Mihemed Teleb Hilal jî ev in:

1. Veguhestina kurdan ber bi deverên hindur ên mîna: Şam, Lazqiye, Himis, Hema û hwd.
2. Bikaranîna rêbaza nezaniyê û ne avakirina dibistan û peymangehên zanistî li deverên kurdan.
3. Serjimariyek ji herêmê re çêbibe û tê de xuya bibe, ku hemû kurdên wê deverê nasnamya tirkan bi wan re heye yan jî gelê Tirkiyeyê ne.

4. Veguestina şêxên kurdan ber bi deverên ereban ve, ji ber ku encumenên wan bi regekî kurdî ne, ne olî ne.
5. Divê ku şerê navxweyî di nava kurdan de pêk bê, ev di rêya hin êlên ereban re ku navê kurdan xirab bikin û di encamê de şer di navbera wan de, derkeve.
6. Divê ku hemû deriyên kar li pêşiya kurdan bîn girtin, heta ku neçar bibin ber bi deverên din ve koçber bibin.
7. Divê ku deverên kurdan wekî deverên leşkerî û şer bêne pejirandin.
8. Divê ku zeviyên xwe neçînin û mafê kirêkirina zeviyên çandiniyê bi dest wan nekeve û ev maf ji ereban re hebe.
9. Kesê ku bi erebî neaxive, divê mafê hilbijartinan bidest nexê.
10. Guherîna navên gund û bajarên kurdan bi navên erebî. Mnînak: **Kobanê** bû Eynulereb, **Tirbespiyê** bû Elqehtaniye, **Çilaxa** bû Elcewadiye, **Serê Kaniyê** bû Rasuleyn û hwd.
11. Ji bilî navên gund û bajarên, navên hemwelatiyan jî bi navên erebî guhertin û navên kurdî qedexê kirin.

Ji bilî van xalên ku hatine diyarkirin, gelek kiriyarên din ên ku li ser kurdan li Sûriyeyê hatine pêkanîn, hene.

Piştî van kiriyaran; tevger û komeleyên kurdî pir dibin û tevgerên xwe jî li dij van kiriyaran nîşan didin. Hin ji wan kesên ku piştgiriya van tevger û komeleyan kirine jî ev in: Cegerxwîn, Osman Sebrî, Malbata Qedrî Paşa, Malbata Bedirxan Beg û hwd.

Hin kovar, tevger û komeleyên kurdî ên ku li Sûriyeyê hatine damezrandin, ev in:

1. Komeleya Civata Xêrê, li Heseke **1932**.
2. Kovara Hawarê, Şam **1932**.
3. Komeleya Hêvî, li Şamê **1937**.
4. Nadiya Ciwanên Kurd, li Amûdê **1938**.

5. Nadiya Kurdistan a Çandî û Werzişî, li Şamê **1938**.
6. Nadiya Ciwanên Kurd, li Efrînê **1939**.
7. Nadiya Selahedîn, li Şamê **1942**.
8. Kovara Ronahî, Şam **1942**.
9. Komeleya Azadî û Yekîtiya Kurdistanê, **1946**.
10. Hevgirtina Şagirtên Kurd, Heleb **1946**.

Lêkolîn

Çi berhemên wêjeyî ji aliyê ciwanên kurd ên ku ji ber qirkirinan derketin derveyî welat, hatine lipêşxistin, Lêkolîn bike.

CELADET ELÎ BEDIRXAN

Celadet Emîn Elî Bedirxan Begê; li Stenbolê di **26.04.1893**`an de ji dayîk bûye.

Ji bo ku Celadet kurdiya xwe û welatperweriya xwe ji bîr neke, bavê wî mamosteyên taybet ji deverên Kurdistanê dixwestin û zarokên xwe li ser destên wan bixwendin dikirin. Li gel xwendinê, ew fêrî kevneşopî û dîroka têkoşîna gelê kurd jî dikirin. Tevî van jî bavê wî hin mamosteyên zimanên biyanî yên mîna: inglîzî, yûnanî, fransî, farisî û rûsî jî dianîn û wan ew fêrî van zimanan dikirin.

Ji ber ku bavê wî şopînerê dadgerî bû û hem ji ber surguniyê her tim li devaran bû, ji ber vê yekê Celadet li deverên cuda, xwendiyê.

Piştî ku ew mezin bû, cihê xwe di nava "Tevgera Tirkên Ciwan" de girt û bi wan re li dij Imperatoriya Osmanî, şer kir. Paşê malbata wî li ser destê Sultan Evdulhemîd surgunî Yemenê bû û di sala **1908**`an de û piştî ketina Sultan Evdulhemîd, ew vegeriya Tirkiyeyê û di Şerê Cîhanê yê Yekem de bi nîşaneyê serbaz di eniya Qefqasyayê de şer kir. Piştî biserketina Mistefa Kemal, tirkan hemû heyîn û mafên kurdan ji holê rakirin û zimanê kurdî jî qedexe kirin. Her wiha hemû serok û berpirsên doza kurdî ji holê, dûr xistin (hin hatin surgunkirin, hin jî ketin zindanan û hin jî hatin kuştin). Di sala **1922**`yan de kemalîstan fermana bidarvekirina Emîn Bedirxan û her sê kurên wî; Sûreya, Kamîran û Celadet da. Piştî vê yekê Emîn Bedirxan û kurê xwe Sûreya berê xwe dan Misirê û Celadet û Kamîran jî berê xwe dan Almaniyayê.

Celadet li Almaniyayê xwendina bilind xwend û dîploma parêzeriyê bi dest xist. Di sala **1925**`an de berê xwe da Misirê û

paşê berê xwe da Libnanê. Di sala **1927**`an de bû Serokê Komeleya Xoybûnê û di sala **1930**`î de berê xwe da Sûriyeyê û li Tirbespiyê bi cihwar bû. Di wê demê de jî Sûriye di bin serweriya Fransayê de bû. Li bajêr ji bo piştgiriya Serhildana Agriyê bike, bi kasyetên welatparêz re diciviya û ew dixwest ku biçê bakur tevî serhildanê bibe, lê ew hîn negihîştibû ser sînor, serhildan têk çû. Di wê demê de hikûmeta Fransayê li Şamê "niştecihbûna neçar" li ser sepand.

Dema ku nas kir ku nema dikare vegere bakur, berê xwe da çekeke biçûk ku ji klaşînkovê cudatir û bihêztir e, ew çek jî pênuş û belavkirina zanistê bû û dest bi karê rewşenbîriyê kir.

Li Şamê, dest bi karê zimanzanî û afirandina alfebeyeke latînî kir. Jixwe Celadet ji sala **1919**`an ve li vê alfebeyê dixebitî û li Almanyayê li ser etîmolojiya kurdî, xwendibû. Ji bo belavkirina alfebeya nû, hizir, raman û hişmendiyê li seranserî Kurdistanê belav bike, pêwîstî bi kovarekê dît û di sala **1931**`ê de destûra weşandina kovarê ji dewleta Fransayê stand.

Di **15.05.1932**`yan de, Kovara Hewarê weşand û bi **57** hejmaran heta sala **1942**`yan weşana xwe, berdewam kir. Piştî Hewarê, di **1942**`yan de Kovara Ronahî hat weşandin û bi **28** hejmaran weşana xwe, berdewam kir.

Mîr Celadet, di **15.07.1951**`ê li gundê Hêcanê yê nêzî Şamê, jiyana xwe ji dest da û li Goristana Şêx Xalidê Neqîşbendî li kêleka Bedirxan Beg, ew spartin axê.

Berhemên Celadet:

1. Alfebeya kurdî
2. Rêzimana kurdî
3. Ferhenga kurdî
4. Rêzimana alfebeya kurdî
5. Dîbaca Mewlûda Pêxember a Mele Ehmedê Xasî
6. Dîbaca Nivêjên Êzîdiyan
7. Sînem Xan (Rêbazên ziman ji bo zarokan)
8. Hevind (Şano)
9. Doza kurdî
10. Hawar
11. Ronahî

Pirsên Nirxandinê

1. Mîr Celadet Bedirxan ji zimanê kurdî re, çi raje (xizmet) kiriye?
2. Mîr Celadet bi çi awayî alfebeya kurdî saz kir?
3. Kovara Hawarê di dema qedexekirina zimanê kurdî de, hat weşandin, tu çawa dinirxînî?

KAMÎRAN ELÎ BEDIRXAN

Kamîran Elî Bedirxan, di **08.02.1895**`an de li Stenbolê ji dayîk bû. Xwendina xwe ya seretayî û navîn li dibistanên Stenbolê qedand û di Zanîngeha Sultanî de beşa parêzeriyê xwend. Piştî ku xwendina xwe qedand, Kamîran tevî beşa leşkerî bû, lê bi vê yekê ew rastî gelek rexneyan ji aliyê Celadet, Emîn Bedirxan û Ekrem Cemal Paşa tê û li aliyê din jî ji bo doza kurdî, Mistefa Kemal Atatürk têkiliyên xwe bi wî re saz dikir.

Piştî hilweşandina Imperatoriya Osmanî û hatina Mistefa Kemal, êdî bû dijminê kurdan ê herî mezin û fermana bidarvekirina malbata Emîn Bedirxan û kurên wî da. Ji ber vê yekê ew jî neçar man ku berê xwe bidin welatên derve yên mîna Misir, Libnan, Almanya, Sûriyeyê û hwd. Li Almanyayê, Kamîran tevî Zanîngeha Laybizx bû û beşa xwendina asta bilind a parêzeriyê xwend û bawernameya doktoriyê bi dest xist. Heta sala **1967**`an ji ber xebatên wan ên giranbuha, dewleta Tirk hewldanên tunekirinê li ser malbatê didomandin û qedexa bû ku malbata Bedirxaniyan derbasî nava xaka bakur û Tirkiyeyê bibe.

Ji ber vê yekê, Kamîran û birayê xwe Celadet Bedirxan, di sala **1930**`î de derbasî rojavayê Kurdistanê bûn. Li wir, xebatên xwe yên giranbuha domandin û bûn nivîskarê Kovara Hawarê.

Kamîran Bedirxan, di sala **1978**`an de li Parîsê jiyana xwe ji dest da.

Berhemên wî:

1. Tefsîra Quranê, bi kurdî
2. Waneyên Şerîetê
3. Helbestên Kurdî
4. Berfa Ronahiyê
5. Rêzimana Kurdî
6. Elfabaya Min
7. Zimanê Kurdî
8. Parçeyên Bijarte
9. Gramera Kurdî
10. Zimanê Mader
11. Despêka Xwendinê

Helbesta Gulê

**Ne tîr û ne xencer bû
Ne mar û ne ejder bû
Bihna gulê ez kuştim
Ne şûr û ne şeşder bû**

**Ne kanî ne robar e
Dinê êvar û sar e
Rûyê gulê ez kuştim
Erd evraz e û xwar e**

**Dinê bêdeng û zer bû
Û tirba min li der bû
Çavên gulê ez kuştim
Ne êrîş bû ne şer bû**

**Çiya berf û dûman e
Gul û sosin neman e
Rengê gulê ez kuştim
Yê dimire beran e**

Pirsên Nirxandinê

1. Tu rola Kamîran Bedirxan di pêşketina wêjeya kurdî de, çawa dibînî?
2. Sedemên koçkirina malbata Bedirxaniyan çi bûn?
3. Di Kovara Hawarê de çi nivîs weşandiye, lêkolîn bike.

AGAHIYÊN WÊJEYÎ

Helbest, dibe du beş:

1. **Helbesta bikêşe:** Ev cureya helbestê bi rêzbend û kêşesazî ve, tê nivîsandin. Li gorî zagona pêlawazan, tê xwestin ku kîteyên rêzikên helbestê weke hev bin û helbestvanê vê cureyê bi kar tîne, neçar e ku girêdayî van zagonan be.
2. **Helbesta nûjen:** Dibe du cure:
 - a. **Helbesta azad:** Di vê cureya helbestê de helbestvan rêzbendê li ber çavan digire. Lê bi hejmara kîteyên di rêzikan de ne girêdayî ye.

Li gorî nêrîna helbestvanên ku alîgirên vê cureyê ne, girêdan bi zagonên helbesta kêşesaz namîne, ji ber ku azadiya hizir û derbirînê bend dike. Ji ber vê yekê, ev rêbaz ji xwe re rewa dîtin û pê nivîsandin.

Mînaka helbesta azad: Delal

Gava em ne çak û durust bin,
Teqez ew ji pîsî û neqenciya me ye,
Em çawa dikarin bêjin "Sûcê felek û kolîdar tê heye?"
Ma heya çi gavê em dê ji sûc û gunehên xwe birevin?
Riya rast berdî, bikevin xaçerêyen, deverû bikevin.
Riya rast şemirandin ne karê camêran e; teqez qelsî ye,
Ji gunehên xwe revîn karê namerdan e, bes pîsî ye.
Ji bo çi holê em pîsiyê di xwe datînin?
Neyar û namerdan dilgeş dikin, bi xwe dikenînin.
Ev yek bûye nexweşiyek malkambax ketiye canê me.
Nizanim ev çi bextreşî ye ku zanayên me pê ketiye

Osman Sebrî

b. Helbesta pexşan: Helbestvanê ku vê cureya helbestê dinivîse, bi kêteyan û rêzbandê ve, ne girêdayî ye. Ew hizir û derbirînên xwe, bi hevok û rêzikên serbest dinivîse. Ev cureya helbestê, bi teşeya xwe ve manendî pexşana asayî ye. Lê cudabûna wê, ew bi asoyên aşopiya xwe ve hevok û rêzikên xwe bi wêne, sembol û wateyên xazeyî ve di asta bilind de, dixemilîne û xwe dispêre muzîka peyvê ya hundir. Her wiha bikaranîn û derbirîna ramanê, ne bi awayekî yekser e. Lê belê wê di nava mijekê de dihêle û ravekirina wê dike erkek li ser milên xwendevanan.

Mînaka helbesta pexşan

Di bin baranê de

Helbest dibe çetr

Di bin germa rojê de

Helbest dibe sîber

Di sermayê de

Helbest dibe agir û li şeva tarî de dibe çiraya riya te

Çi dema çetr, sîber, agir û çiraya min li cem te nebûn

Wê yekê bizane

Êdî helbest çûye ava û ez jî mirime

Şêrko Bêkes

CEGERXWÎN

Şêxmûs Hesên, bi navê xwe yê hunerî Cegerxwîn tê nasîn. Di wê dema ku gelê kurd di bin desthilatdariya axa, beg, muxtar, şêx û meleyan de bû, çavê kurdan li azdîyê vekir û her tim banga wî yekîtiyê bû. Ew, pira ku wêjeya kurdî derbasî qonaxa nû kiriye û bi zimanê şoreşê axiviye.

Cegerxwîn, di sala 1903`yan li gundê Hesarê yê girêdayî Kercosa Mêrdînê, ji dayîk bûye. Navê bavê wî, Hesên kurê Mihemed e û navê dayîka wî, Eysê ye.

Di zarokatiya xwe de şivanî û gavanî kiriye. Ew hîn biçûk bû, dema bavê wî jiyana xwe ji dest da, sêwî ma û li cem xwişka xwe Asya xwedî bû. Piştî berê xwe da xwendinê û ket rêza feqeyan. Li cem Mele Ubeyd, fêrî zanista olî bû û destûrnameya xwe ya olî û zanistî stand. Li gelek deverên Kurdistanê geriyaye, êş û belengaziya kurdan bi çavên xwe dîtîye, bûye mereqdar û dilbêşê gelê xwe. Piştî ku rewşa gelê xwe dît, bandoreke mezin lê bû û bi hêz û baweriyeke mezin derbasî qada wêjeyê bû.

Ji bo ku gelê xwe şiyar bike, helbest nivîsandin û bi rêya helbestê ramanên xwe anîn ziman. Naveroka nivîsên wî li ser welatparêzî, evînî û pirsgerêkên civakî bûn. Cegerxwîn, ji bîrewerî û pêşvebirina civaka kurd re, dibistaneke perwerdehiyê bû. Ew, bi hizir û hestên xwe yê welatparêzî û demokratîk, di dema xwe de şoreşêke bêhempa bû.

Cegerxwîn, di sala 1984`an de li Stokholmê (paytexta Siwêdê) jiyana xwe ji dest daye. Û li gorî xwesteka wî, ew di hewşa xaniyê wî yê li bajarê Qamişloyê de, spartine axê.

Berhemên wî:

Dîwan:

1. Prîsk û Pêtî, **1945** Şam
2. Sewra Azadî, **1954** Şam
3. Kîme Ez? **1973** Beyrût
4. Ronak, Weşanên Roja Nû, **1980** Stockholm
5. Zend-Avista, Weşanên Roja Nû, **1981** Stockholm
6. Şefaq, Weşanên Roja Nû **1982** Stockholm
7. Hêvî, Weşanên Roja Nû **1983** Stockholm
8. Aşitî, Weşanxana Kurdistan, **1985** Stockholm

Çîrok û Pexşan:

1. Salar û Mîdya
2. Şerefnameya Mewzûn
3. Reşoyê Darî
4. Jînameya wî
5. Folklorê kurdî, **1988** Siwêd

Ziman û Ferheng:

1. Destûra Zimanê Kurdî, **1961** - Bexda
2. Ferheng, parçeyê yekem, **1962** - Bexda
3. Ferheng, parçeyê duyem, **1962** – Bexda
4. Rêzimana Kurdî

Dîrok:

1. Dîroka Kurdistanê, du beş.

Helbesta Silav li sifra hazira

Di vê helbestê de diyar dike ku ew dixwaze berê gelê kurd bide xwendin, zanebûn û xwe ji bindestiya mejiyê kevn ên şêx, mele, beg û axayan rizgar bike û hizrê nûjeniyê pêş bixe, ji ber vê jî wiha dibêje û rexne dike:

**Ey sûxtiyê bê nav û deng
Dijmin li ser balafir e
Pir leşker û top û tifeng
Seyda ew e, ew mahir e
Sed sal in ev Zeyd û Emir
Ceng e digel rîşa melê
Mertal di dest wan de bihuşt
Gurzê di dest wan agir e
Şêxê ko tac û teylesan
Wergirtiye rengê Xidir
Rûniştiye l' Birca Belek
Şahê Ecem Şah Nadir e
Ew sofiyê dîl û reben
Serqot û xwas û tazî ye
Digrî bi hewar û fîxan
Şêxê me Evdilqadir e
Carek li şêx ew nanerî
Da zanibî rast û derew
Kincê li şêx şal û qumaş
Kincê li sofî çadir e
Axa bi deh gundê xwe ve
Bawer dike Keyxusrew e
Talanker û diz û keleş
Wî daye ser rêça gur e
Halê me Kurmanca ev e
Em dê çilo serbest bijîn
Her çî ko çûye guh medê
Silav li sifra hazir e**

**Seydayê rast û ronî ye
Lewra Cegerxwîn namdar
Zana dizanin ew kî ye
Ên ker dibêjin kafir e**

Pirsên Nirxandinê

1. Cudahiya di navbera klasîk û nûjeniyê de çi ye? diyar bike.
2. Axe û meleyeyan çi raje ji gel re pêşkêş kirin û çima Cegerxwîn li dijî wan serî hilda?
3. "Silav li sifira hazira" di nav civaka kurd de çima tê bikaranîn?

OSMAN SEBRÎ

Osman Sebrî, di sala **1905**`an de li gundê Narincî yê girêdayî Kolika (Kehta) Semsûrê ji dayîk bûye. Bavê wî, serokê eşîra mêrdîsan e. Piştî ku di sala **1915**`an de bavê wî jiyana xwe ji dest da, ew çû cem apê xwe Şikrî. Osman Sebrî, xwendina xwe ya seretayî di **1922**`yan de bi dawî kiriye.

Di sala **1925**`an de dema ku serhildana Şêx Seîd derket holê û ji ber ku malbata wî welatparêz û xwedî giyanekê şoreşgerî bû, bi serhildanê pir bandor bû. Her du apên wî Şikrî û Nûrî, di belgeya serhildanê de hatine darizandin û ji aliyê dadgeha Amedê ve hatine darvekirin. Osman Sebrî jî, bi gunehê mezîn ve hat gunehbarkirin û şandin zindana Denizliyê.

Osman Sebrî, weke kesên din ên kurd, ji ber ku têkoşîna xwe bi awayê ramanî dianî ziman, pir caran rastî êrîşên dewletê dihat û bi tevahî **12** salan hatiye girtin. Osman Sebrî, di sala **1929**`an de derbasî rojavayê Kurdistanê bû. Piştî ev êş, jan, azarî û pişafînên dewletê dîtî, bû yek ji serkêşên tevgera ramyarî. Di sala **1957**`an de Partî Demokratî Kurd li Sûriyeyê damezirand û demekê serokatiya wê kir. Li gel têkoşîna ramyarî ket nava hewldanên ku li ser êş û derdên gelê kurd binivîse. Ji ber vê yekê, ji aliyê desthilatdaran ve **18** caran hat girtin.

Gelek berhemên giranbûha afirandin, rêziman, çîrok, gotarên dîrokî, helbest, dîwan, serpehatî û hwd, nivîsandine. Ji ber vê yekê, wî jêhatî û şarezayîya xwe, zêdetir di qada nivîsandina helbestan de, nîşan daye. Wî ramanên xwe yên ramyarî û şoreşgerî, di rêya helbestê re, anîne ziman.

Osman Sebrî, di sala **1993`**yan de li Şamê jiyana xwe ji dest daye. Ew, li gundê Berkevîrê (Goristana Şehîdan) yê girêdayî bajarê Dirbêsiyê, li rojavayê Kurdistanê, spartine axê.

Berhemên wî:

1. Alfabeya kurdî ya latînî, **1954**.
2. Bahoz, Şam **1956**.
3. Derdên Min (Gotar û Çîrok), Şam, **1956**.
4. Gotinên xav napijin bê tav, helbest, Almanya, helbestên vê dîwanê M. Hemreş Reşo ji kovarên Hawar û Ronahiyê dane hev û tevî pêşgotina xwe û pêşgotina Dr. Nûredîn Zaza çap kirine, **1981**.
5. Elîfbêya Tekûz, Şam, **1982**.
6. Çar Leheng, Şam, **1984**.
7. Berseva Hoşeng, Şam, **1992**.
8. Bîranînên Osman Sebrî, **2003**.

Helbesta Zozan

**Zozanê me bilind in
Tev bi zevî û gund in
Di wan hene avên sar
Ji êk nabin ber û dar
Raxerên wan gulçîçek
Teyr û tû têt lek bi lek
Havînan em diçin wan
Tevî koç û pez û gan
Derbas dikin rojên germ
Li ser wê nefela nerm
Dilîzin her direvin
Heyanî koç dakevin
Dema çiya dibin sar
Payîz dibe em tîn xwar**

Pirsên Nirxandinê

1. Osman Sebrî derbarê wêje û zimanê kurdî de, çi pêşketin pêşkêş kiriye? Diyar bike.
2. Derbarê zimanê kurdî de, çi têkilî di navbera Osman Sebrî û wêjevanên din de hebû?
3. Di helbesta jor de, mijara ku helbestê girtiye dest çi ye, û li ser çi hatiye nivîsandin? Şîrove bike.

QEDRÎCAN

Navê Qedrîcan ê rast, Ebdilqadir Ezîz Can e. Navê dayîka wî, Eysê ye. Ji xelkên Dêrika Çiyayê Mazî ya girêdayî bajarê Mêrdînê ye. Lê bi xwe, tenê ji xwe re gotiye Qedrîcan. Di sala 1911`an de li Dêrika Çiyayê Mazî ji dayîk bûye. Zarokatiya xwe li wir derbas kiriye. Xwendina dibistana seretayî li Mêrdînê qedandiye. Dibistana

navîn, li gel Reşîdê Kurd li Amedê xwendiyê. Piştî wê, derbasî bajarê Konyayê bûye û li wir dest bi xwendina dibistana mamostetiye kiriye. Çend salan ev xwendin domandiye û havînan vedigeriya welat. Bi hêsanî cudahiya di navbera bajarên kurdan û Anatolyayê de û qedexeya li ser zimanê kurdî, dîtiye.

Piştî têkçûna Serhildana Şêx Seyîd, dewleta Tirkiyeyê rewşenbîrên kurd û malbatên welatparêz, dişopand. Qedrîcan jî, ji vê rewşê bê par nema. Ev rewş, bû sedem ku di sala 1927-1928`an de nikaribe bixwîne û destûrnameyê jî bistine. Piştî demekê, bi hin hevalên xwe yên weke Reşîdê Kurd re derbasî Amûdê ya rojavayê Kurdistanê bûye. Ku Amûdê di wê demê de, di bin destê Fransayê de bû.

Qedrîcan, di hejmara pêşî ya Kovara Hawarê de nivîsandiye.

Qedrîcan, gelek xebatên giranbuha li pey xwe hiştin û gelek xebat li benda wî bûn. Lê mixabin di 61 saliya xwe de, sala 1972`yan jiyana xwe ji dest da, û li Şamê ew spartin axê.

Li ser gora wêjevanê Kurd ê hêja, wiha hatiye nivîsîn:

Camêrê di vê gorê de
Zor nazik û ciwan e
Ji Dêrika çiyayê Mazî
Navê wî Qedrîcan e

Hezar xwezî l'gora wî
Hozanekî kurd e
Welatparêzekî qenc bî
Ruhstîn jê girt can e

Gorê xiste zikê xwe
Ew jî kire qurban e
Ji piştta me kurdan çû
Ev zanayê ziman e

Helbesta Qedrîcan

-1-

Ax welato ax welato
Roja me zû lêhato
Bav û birên me çawan in
Çima xeber jê nehato

-2-

Îşev min dît xewnek bi tirs
Tu keremke ji min bipirs
Ez carekê dest pê bikim
Da tu bibîn çi qas bihêrs

-3-

Bayekê reş hate ji jor
Li ser min kire borebor
Bigirîn da kaxezek sor
Di nav hebûn du tayên por

-4-

Ez çûme cem pîrek zeman
Min got falkê vekî eman
Min daye der ev ruh û can
Derdê min re bibî derman

-5-

Pîrê bo min rabû ser xwe
Piyana avê da ber xwe
Li avê xwend, li min nêrî
Dîsa serê xwe da ber xwe

-6-

Kaxez bixwîna biran bû
Her du ta porên xwihan bû
Mana wan kûr û giran bû
Ji fala pîrê nihan bû

-7-

Birayên me têne kuştin
Bixwînên xwe têne şûştin
Xwihan porê xwe şiyandin
Yanî çima hûn rûniştin

-9-

Dermanê ku ez kifş dikim
Bi hêvîna xwe geş dikim
Ji dilbirînên wek xwe re
Pelên hewarê reş dikim

-8-

Îro laşê min pir dêşe
Qenc dizanim ji çi dêşe
Lê çi bikim derman nîne
Talî tune bextê reş e

-10-

Qedrî bibêje û binale
Şînê girê de, bikale
Namûs nema rûmet nema
Ev çi derd û ev çi hal e

Pirsên Nirxandinê

1. Rola Qedrîcan di kovara Hawarê de çi bû, û çi di kovarê de dinivîsand?
2. Qedrîcan bi çi rêbazî helbest nivîsandine? Şîrove bike.
3. Di malika 7`an de wiha dibêje:
**"Xwihan porê xwe şiyandin
Yanî çima hûn rûniştin"**
Di nava kurdan de tê çi wateyê? Şîrove bike

SEYDAYÊ TÎRÊJ

Tîrêj; navê wî yê rast Nayîfê kurê Heso ye, di sala 1923`yan de li gundê Nicim yê girêdayî bajarê Qamişlo ji dayîk bûye. Dema ku dibe 6 salî bavê wî ji gundê xwe koç dike û berê xwe dide gundê Sêmitik ê girêdayî navçeya Amûdê. Li wê derê li ber destê Mele Ibrahîmê Golî; Quran û çend pirtûkên olî dixwîne. Wekî hemû wêjevanên kurd, wî jî di dibistanên olî de dest bi xwendin û nivîsandinê kiriye.

Di sala 1937`an de berê xwe dide bajarê Amûdê û li bajar dest bi xwendina dibistanê dike û 5 salan lê dixwîne. Lê ji ber mercên aborî xwendina xwe berdewam nekiriye, li wê derê têkiliyên wî bi helbestvanên mezin; Cegerxwîn, Qedrîcan, Hesên Hîşyar û Nûredîn Zaza re, xurt bûne û bi wan bandor bûye û evîna helbestnivîsandinê di dilê wî de şax daye. Bi wan re, xebata niştimanperwerî kiriye û di Xoybûnê de cihê xwe girtiye.

Di sala 1952`yan bi destê hêzên desthilatdar hatiye girtin û dîwaneke helbestên wî ya hîn nehatiye belavkirin û çapkirin, bi destên wan hat talankirin. Di sala 1973`yan de berê xwe dide parêzgeha Heseke û li wir niştecih dibe. Cegerxwîn jî di dîwana xwe ya bi navê "Kîme Ez?" de helbestek li ser wî nivîsandiye û wiha gotiye:

**"Ev xwendin û zanebûn
Nêzîk dîkin serxwebûn
Xortên wek te pir zana
Gerek bêjin: Nezana
Bere destên hev bigrin
Di vê rê de em bimirin"**

Wêjevanekî giranbuha û stêrkeke geş e. Di asimanê huner û wêjeya kurdî de diteyîse û her dem ronîdar e. Di kûrahiya deryaya çand û helbestên klasîka kurdî de melevanekî bêhempa ye. Gelek berhemên binirx nivîsandine û bûye şopdarê azadîxwaziya gelê xwe. Hemdemê Cegerxwîn, Osman Sebrî û Reşîdê Kurd e. Helbestên wî, piranî girêdayî welatparêziyê ne.

Seydayê Tîrêj, di **23.03.2002`** yan de jiyana xwe ji dest daye. Berhemên wî: sê dîwanên helbestan (Zozan, Xelat, Cûdî) û çend çîrokên wêjeyî, nivîsandine.

Helbesta Ey Welat

**Ey welat ez canfidayê deşt û zozanê te me
Canfidayê av û dehl û bax û bostanê te me**

**Sond û peyman bî li ser min dê te parêz kim welat
Xwîna narincî birêjim merdê pê canê te me**

**Dest li ser darê tiving im çok ji erdê nabirim
Pasîban û leşkerê armanc û nîşanê te me**

**Can bisojim dibe pêt û agirê cenga welat
Agirê Zerdeşt e ez bi xwe perwanê te me**

**Bostekî ez ji te nadim bi welatê Hind û Çîn
Tu bihişta îrem î ez sûr û gerdana te me**

**Dê bibirim ez bi şûr û xincaran destê çepel
Roja cengê tu dizanî xort û kurdanê te me**

**Dê ji qada te bi der kim ez neyar û dijminan
Hem binyat û esasê birc û eywanê te me**

**Di bin hêz û hinara xwe ez te parêz kim welat
Ala rengîn jor ve hildim her li ser banê te me**

Lêkolîn

Jiyana wêjevanê Kurd "Nûrî Dêrsimî" lêkolîn bike û hewl bide ku tu helbesteke wî binivîse û berhemên wî jî diyar bike?

MÛSA ENTER

(Ez şahidê zindî û sûndxwarî yê tengasiyên Tirkiyê yê **55** salan im. Gelo ez tenê şahid im? Na! Her wiha, ez mehkûm, bersûc û dozdarê Tirkiyê me.)

Gotina Mûsa Enter

Mûsa Enter, di sala **1920**`an de li gundê Zivinga Stilîlê yê navçeya Nisêbînê ya girêdayî Mêrdînê ji dayîk bûye. Wî hîn di temenekî biçûk de bavê xwe winda kir û li ber destên dayîka xwe ku muxtara gund bû, mezin bû. Apê Mûsa, dibistana seretayî li Mêrdînê û ya navîn û amadeyî jî li Edeneyê qedandiye.

Piştî xwendina amadeyî, ji bo xwendina felsefeyê, diçe Stenbolê û li zanîngehê gelek xwendekarên kurd nas dike. Mûsa Enter, li ser daxwaza Fayîq Bucak, dest ji felsefeyê berdide û xwe di beşa hiqûqê de tomar dike. Di wê demê de xwendekar û rewşenbîrên kurd, ji bo pirsgirêka netewî dikevin nava liv û tevgerê. Her wiha, Apê Mûsa ji bo ku ciwanên kurd li dora xwe kom bike; hem ji aliyê daringî, hem jî ji aliyê rewanî û ramiyarî ve xwedî li wan derkeve, Mala Dicle vekiriye. Piştî salekê jî, li gel hin hevalên xwe Komeleya Hêvî ava kir û bi pêşinyara van kesan, Komeleya Xwendekaran hat damezirandin.

Di sala **1944**`an de bi keça Evdîrehman Zapsu, Haleyê re hevjin dibe. Mûsa Enter, di sala **1948**`an de Mala Firatê vedike û dest bi deranîna rojnameya Çavkaniya Dicleyê dike. Piştî çend salên dirêj, li Amedê bi navê "**Îlerî Yurd**" ango "**Welatê Pêşketî**", dest bi deranîna rojnameyeke din dike û ew ji ber nivîsên xwe, tê girtin.

Di sala **1959**`an de ji ber doza **1949**`an careke din tê girtin û tevî **49** hevalên xwe, **6** mehan di girtûgehê de dimînin. Mûsa Enter, pirtûka xwe ya bi navê "**Birîna Reş**" di zîndanê de nivîsand. Her wiha, **Ferhenga Kurdî** ya ji **6** hezar peyvên pêk hatiye, amade kir.

Di destpêka salên **1960**`î di nava Partiya karkerên Tirk de bi awayekî fermî dikeve nava ramyariyê. Mûsa Enter, piştî sala **1971**`ê careke din vedigere Kurdistanê û li Amedê ji aliyê hêzên dewletê ve tê girtin û **4** salan di girtûgehê de dimîne.

Ronakbîrê kurd Mûsa Enter, di sala **1976**`an de piştî berdana wî ya ji zîndanê, vedigere gundê Zivingê û li wir jiyana xwe domand û heta **1989**`an li wir dimîne.

Piştî **1989**`an vedigere Stenbolê û di gelek kovar û rojnameyan de ji nû ve dest bi nivîsandinê dike. Di heman demê de, di nava Partiya Keda Gel de ji nû ve dikeve nava ramyariyê. Her wiha, Apê Mûsa di gelek rojname û kovarên weke; Welat, Ülke, Ozgur Gundem û Ozgur Ulke de nivîsên xwe diweşandin. Nivîsên wî, ji aliyê xwendevanan ve bi balkêşî dihatin xwendin.

Roja **20.09.1992**`yan, li Kolana Seyrantepe ya Amedê, dijminan di kesayeta wî de çapemenî û ramana azad, kirin armanc û bi êrîşeke bêbextiyane Mûsa Enter tevî karwanê şehîdên çapemeniyê bû.

Xelatên Rojnamegeriyê:

Li Tirkiyê, ji **1993**`yan ve Xelatên Rojnamegeriyê yê Mûsa Enter û Şehîdên Çapemeniyê, tên dayîn.

Berhemên wî:

1. Birîna Reş, **1959**
2. Ferhenga kurdî - Stenbul, **1967**
3. Hatiralarim, beş 1 - Stenbul, **1991**
4. Hatiralarim, beş 2 - Stenbul, **1992**
5. Çinara Min, Istanbul, Weşanên Avesta

Wêjevanê me yê hêja Mûsa Enter, ji berhemên hûnandî zêdetir, piranî berhemên xwe bi awayê pexşan nivîsandine.

Pirsên Nirxandinê

1. Çima Mûsa Enter ji aliyê Tirkan ve hat kuştin, armanc jê çi bû?
2. Berhema herî balkêş a ku Mûsa Enter wê nivîsandiye çi ye, û ji bilî nivîsandinê çi kar kiriye?
3. Tu pirtûka "Birîna Reş" çawa dibînî û rewşa wêjeya kurdî di wê demê de çawa dinirxînî?

BEŞA ÇAREM

Wêjevanên Cîhanî

-
- 1. Franz Kafka (Franz Kafka)**
 - 2. Necîb Mehîûz**
-

FRANZ KAFKA

Franz Kafka; wêjevan, romanivîs û nivîskarekî Çîkî ye; di reseniya xwe de li ser baweriya cihûyan e. Wekî navdarê romana kabûsî tê naskirin. Berhemên xwe bi zimanê almanî dinivîsandin. Di **03.07.1883**`yan de li Bragê ya girêdayî Almaniyayê ji dayîk bûye, di malbateke ji çîna navîn de xwedî bûye. Navê bavê wî; Hêrman e û navê dayîka wî; Yûlî ye.

Li ber destê mamosteyeke/î taybet fêrî zimanê ibrî bûye. Di sala **1901**`ê de li Bragê di Zanîngeha Almanî de beşên zagon, kîmya û wêje xwendine. Di dema jiyana xwe de hin berhemên xwe belav kirin, lê beşa pir ji wan piştî mirina wî hatine weşandin. Di wê demê de tevî komeleyekê bi navê "HOLA Semîner û Xwendina Xwendekarên Alman" bûye û di vê komeleyê de çalakiyên wêjeyî û heunerî pêk dihatin.

Di dema ber bidawîbûna sala xwendinê, Frans Kafka hevalekî xwe yê din bi navê "Maks Brod" nas kir û bi demê re bû hevalê wî yê herî nêzîk.

Di sala **1924**`an de û di bin bandora giranbûna nexweşiya "Êşziraviyê" Kafka ji Berlînê vedigere Bragê û li ber destê Dr. Hovman tê dermankirin.

Di **03.06.1924**`an de, di temenê **40** sal û **11** mehan de jiyana xwe ji dest dide. Sedema mirina wî jî, giraniya nexweşiya wî bû, ji ber ku di zengelorê de bû û nema dikarîbû xwarinê bixwe.

Li ser mirina Franz Kafka nêrîneke din jî heye û wiha tê gotin: "**Ji ber ku ew her tim di tenêtiyê de dihizirî û ji ber êş û azarên nexweşiyê, nexweşiyê derûnî bi wî re çêdibe û**

dibe sedema ku her tim di xwekujiyê de bihizire. Demekê diçe bi tena serê xwe dimîne û di dawiyê de berhemên xwe yên nehatine weşandin kom dike; agir bi wan dixê û xwe dikuje. Di wê demê de hevalê wî Maks Brod digihêje ser û dibîne ku hin berhem hîn agir negihaştiye wan û neşewitîne, ew wan kom dike û çap dike".

Hin berhemên wî:

1. Nameyên ji Mêlêna re
2. Nameyên ji bavê min re
3. Bijîşkê gundî
4. Keleh
5. Emerîka
6. Guhertin
7. Doz

Hin gotinên wî:

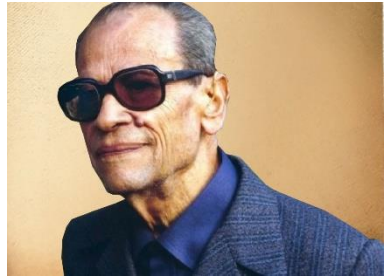
1. Armançek heye; lê belê awa tune ye!
2. Pirsê ku bersiva wê ne bi wê re be, nehêjayî bersivdayîne ye.
3. Ta ku her gotinek derfetê dide ez wê binivîsim, li derdora xwe bi hemû aliyan ve dinêre û paşê derfeta nivîsandinê dide.
4. Cîhana di serê min de, ji cîhana ku serê min tê de ye mezintir e.
5. Tiştê ji girî zehmetir ew e, ku tu nikaribî wî rawestîne!

Pirsên Nirxandinê

1. Romana "Nameyên ji Mêlêna re" ya herî navdar e, gelo Mêlêna kî ye û çima ew qas name ji wê re dişandin?
2. Kafka, çî bandor li cîhanê kir û cudahiya hizra wî ji ya wêjevanên din, çî ye?

NECÎB MEHFÛZ

Necîb Mehfûz di sala **1911**`an de li Qahîraya paytexta Misrê ji dayîk bûye. Navê bavê wî Evdulezîz Ibrahîm e. Necîb Mehfûz romanivîs û çîroknivîsekî Misrî ye. Ew yekemîn kesê misrî yê ku Nobel bi dest xistiye. Ji destpêka salên **40**`î ve dest bi nivîsandinê kiriye û hemû bûyerên romanên wî di Misirê de pêk hatine.

Dema ku şoreşa **1919**`an li dar ket, temenê wî **7** sal bûn û vê yekê bandor lê kir. Tevlî Zanîngeha Qahîrayê bû û di sala 1930`î de bawernameya macistêr di felsefeyê de bi dest xist. Dema ku dest bi nivîsandinê kir, kurteçîrokên xwe di Kovara "Name" de belav dikir. Di sala **1939**`an de romana xwe ya yekem a bi navê "Tevlîheviya Çarenûsan" a ku hizrê rasteqîna dîrokî şîrove dike, belav kir. Paşê "Berxwedana Tîba û Radobîs" belav kir.

Di sala **1945**`an de dest bi nivîsandina rêbaza rasteqînî kir û bi taybet di romana "Qahîraya nû" û "Leylan" de hewl daye ku bi rêbaza rasteqîna derûnî binivîse. Paşê di romana "Destpêk û dûmahîk" ê de li rêbaza rasteqîna civakî vegeriyaye. Di romana xwe ya bi navê "Zarokên taxa me" de berê xwe daye rêbaza simbolîzmê. Di romana "Şevên hezar şevî" de berê xwe daye rêbaza fantazyayê.

Di jiyana xwe de bi berhemên Franz Kafka, Selame Mûsa, Cêms Coys (James Joyce) û Marsêl Prost (Marcel Proust) ve bandor bûye.

Romana wî ya herî navdar a ku saziyên olî yên Misrê wê nepejirandin û wekî pirtûka xwedanenasîyê dane nasîn, nehiştin ku li Misrê çap bibe, romana "Zarokên taxa me" bû. Lê tevlî vê jî bi rêya qaçax çend çap ji wê derbasî Misrê bûn û piraniya

pirtûkan li Libnanê hatin çapkirin, li aliyê din jî hewldanên kuştina wî hatine kirin.

Necîb Mehfûz di **29.08.2006** an de di **95** saliya xwe de li nexweşxaneyê ji ber nexweşiyê jiyana xwe ji dest daye.

Hin berhemên wî:

1. Zarokên taxa me
2. Radobîs
3. Leylan
4. Dilê şevê
5. Serdema hezkerinê
6. Destana belengazan

Ji bilî van romanên hatine diyarkirin gelek romanên din û kurteçîrok jî nivîsandine.

Hin gotinên wî:

1. Ew kêliya ku tu tê de şaş bibî, dê her kes jibîr bike ku tu çiqasî serkeftî bû.
2. Ku te tu sûd ji binkeftina yekem negirt, wê demê tu hêjayî binkeftineke din e.

Lêkolîn

Agasa Krîstî (Agatha Christie) lêkolîn bike, rêbaza nivîsandina romanên wê çi ye û piraniya mijarên xwe li ser çi nivîsandine?

Belavkirina Waneyan li ser Sala Xwendinê

Heftî Heyv	Heftiya Yekem	Heftiya Duyem	Heftiya Sêyem	Heftiya Çarem
Rezber			Rewşa wêjeya kurdî di sedsala 18 û 19'an de	Hecî Qadirê Koyî
Cotmeh	Pêşketina wêjeya kurdî di sedsala 19'an de	Mestûre Erdelan- Kurdistanî	Şêx Riza Talabanî	Pîremêrd- Tewfîq Silêmanî
Mijdar	Şano	Dibistana Naturalîzm , Wefayî	Dîroka wêjeya kurdî li Yekîtiya Sovyetê	Wêjeya kurdî ya nûjen li Yekîtiya Sovyetê
Berfanbar	Erebê Şemo	Roman	Qenatê Kurdo	Casimê Celîl
Rêbendan	Ordîxanê Celîl	Lêveger	Bêhinvedan	Bêhinvedan
Reşemeh	Celîlê Celîl	Emînê Evdal	Rewşa Kurdan piştî hilweşandina imperatoriya Rûsî û Osmanî	Wêjeya Kurdî piştî şerê Cîhanî yê Yekem li Rojavayê Kurdistanê
Avdar	Celadet Elî Bedirxan	Kamîran Elî Bedirxan	Cegerxwîn	Osman Sebrî
Cotan	Qedrî Can	Seydayê Tîrêj	Mûsa Enter	Franz Kafka
Gulan	Necîb Mehfûz	Lêveger		